

✓
К-14038
П 290621

ВІСНИК

**ХАРКІВСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ**

ПАРТІЙНЕ БУДІВНИЦТВО НА УКРАЇНІ № 142

59 коп.

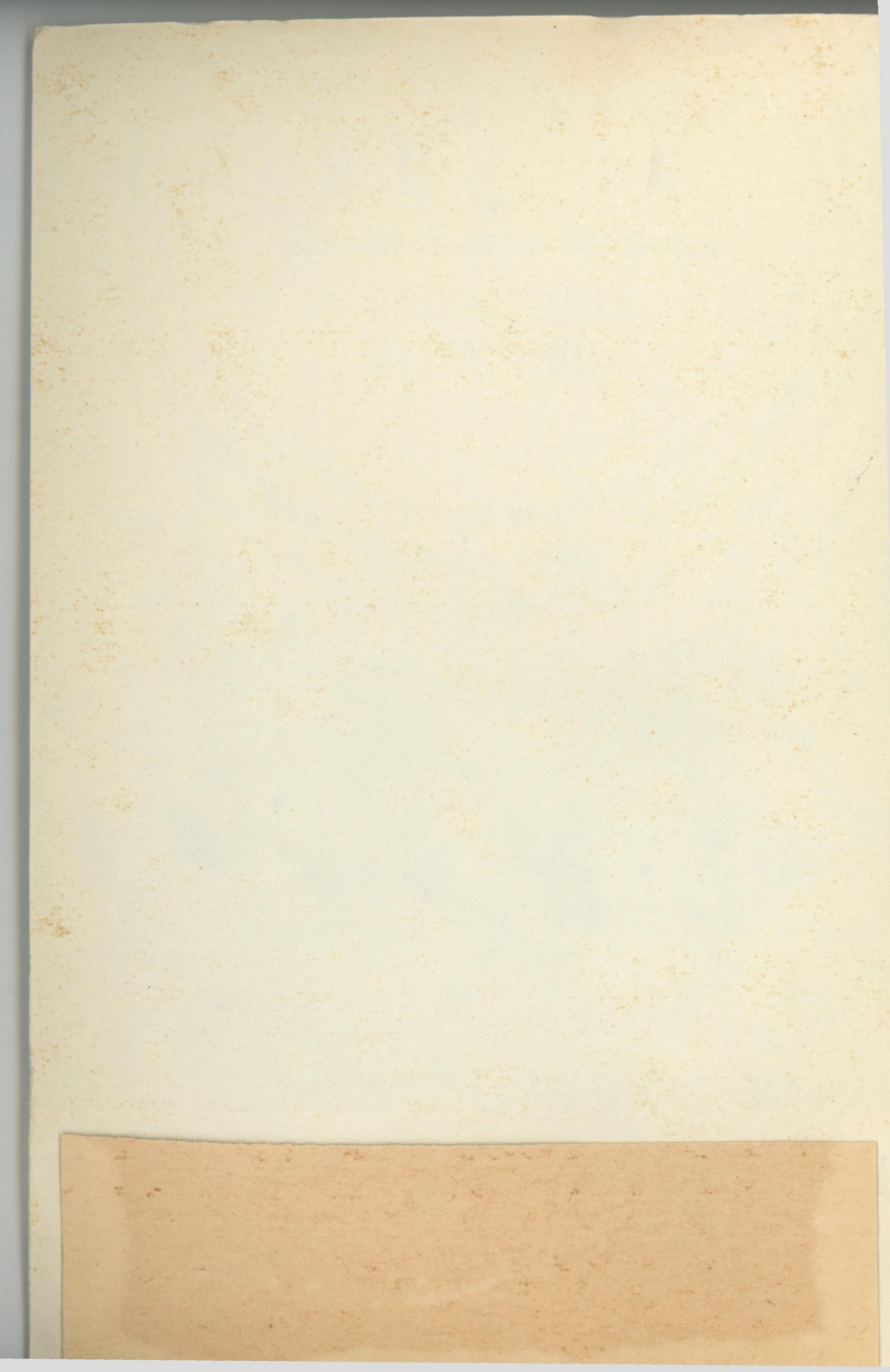

Партійне будівництво на Україні, 1976, № 142. 1—129.

V.N. Karazin Kharkiv National University

00280916

МІНІСТЕРСТВО
ВИЩОЇ
І СЕРЕДНЬОЇ
СПЕЦІАЛЬНОЇ
ОСВІТИ
УРСР

ВІСНИК

ХАРКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

ПАРТІЙНЕ БУДІВНИЦТВО
НА УКРАЇНІ

№ 142

ВИДАВНИЧЕ
ОБ'ЄДНАННЯ
«ВИЩА ШКОЛА»
ПРИ ХАРКІВСЬКОМУ
ДЕРЖАВНОМУ
УНІВЕРСИТЕТІ

Харків — 1976

ЗКП(С2)

Друкується за рішенням засідання кафедри історії
КПРС ХДУ від 4 січня 1975 року. Протокол № 8.

У віснику висвітлюються актуальні питання діяльності
парторганізацій України від часу їх заснування до наших
днів. Автори використовують наявну літературу, багатий ар-
хівний матеріал, статті газет, журналів. Методологічно осно-
вою статей є праці В. І. Леніна, матеріали з'їздів, рішення
пленумів ЦК КПРС тощо.

Вісник розрахований на викладачів та аспірантів.

Редакційна колегія:

доц. *С. І. Антоненко*, доц. *А. Д. Перезовов*, доц. *Р. І. Руденко*
(відп. секр.), проф. *В. Л. Харитонов* (відп. ред.).

Адреса редакційної колегії:

310077, Харків, майдан Дзержинського, 4, університет.
Тел. 40-18-72

Редакція гуманітарної літератури
Зав. редакцією *Г. І. Шинкаренко*

ВЕСТНИК ХАРЬКОВСКОГО УНИВЕРСИТЕТА

№ 142

Партийное строительство на Украине
(На украинском языке)

Издательское объединение «Вища школа»
Издательство при Харьковском государственном университете

Редактор *А. Х. Балабуха*
Художній редактор *А. С. Романова*
Технічний редактор *Г. П. Александрова*
Коректори *М. Ф. Христенко, Л. П. Пипенко*

Передано до складання 16/XII 1975 р. Підписано до друку
8/VI 1976 р. Формат 60×90¹/₁₆. Папір друкарський № 2. Умовн.
друк. арк. 8. Обл.-вид. арк. 9,9. Тираж 1000. Замовлення 2898.
БЦ 50154. Ціна 59 коп.

Видавництво видавничого об'єднання «Вища школа» при
Харківському державному університеті.
310003, Харків, 3, Університетська, 16.

Харківська міська друкарня № 16 Обласного управління
у справах видавництв, поліграфії та книжкової торгівлі.
310003, Харків, 3, Університетська, 16.

© Харківський державний університет, 1976.

Центральна наукова
БІБЛІОТЕКА при ХДУ
200601

З ІСТОРІЇ БОРОТЬБИ В. І. ЛЕНІНА ПРОТИ БУРЖУАЗНОГО ЛІБЕРАЛІЗМУ В РОСІЇ НАПЕРЕДНОЇ ПЕРШОЇ РОСІЙСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Вивчаючи ленінську спадщину щодо питань боротьби В. І. Леніна і більшовицької партії проти ліберальної буржуазії напередодні першої російської революції, дослідники використовують досі не все, що дають праці вождя про історію російського лібералізму. Так, недосліджені його статті спрямовані проти ліберального журналу «Освобождение», з яким В. І. Ленін вів гостру полеміку протягом 1902—1905 рр.

У даній статті зроблено спробу показати, як у боротьбі з редакцією цього першого ліберального органу в Росії вождь пролетаріату викривав половинчатість і обмеженість ліберального руху в країні в зазначений період і піддавав різкій критиці його програму і тактику.

На початку ХХ ст., коли пролетаріат Росії вийшов на шлях масового організованого руху, пожвавила свою діяльність і російська буржуазія. Лідери земського лібералізму намагалися створити організацію, яка б змогла знешкодити масовий робітничий рух. Улітку 1902 р. вони заснували свій закордонний орган, на посаду редактора котрого запросили П. Б. Струве. Ставши редактором першого ліберального журналу, він остаточно скинув з себе маску марксиста і виступав, за визначенням В. І. Леніна, «як вождь (чи прислужник?) ліберальних поміщиків, гордих своєю ґрунтовністю і тверезістю» [1, с. 353].

Перший номер «Освобождения» вийшов 18 червня (1 липня) 1902 р. в Штутгарті, потім двічі на місяць видавався в Женеві до жовтня 1905 р. «Союз визволення», що утворився навколо журналу, став пізніше ядром найчисленнішої і ведучої партії російської ліберальної буржуазії — партії кадетів.

У передовій статті журналу ставилося завдання: «боротьба за політичне визволення Росії». Це вимагало від редакції певного напрямку. Струве застерігав своїх однодумців від відвертого захисту поміщицьких інтересів. На сторінках журналу інколи друкувалися статті, в яких ліберали розвінчували окремі сторони існуючого ладу, розголошували деякі таємні документи Міністерства внутрішніх справ, критикували прояви деспотизму, виступали проти зловживання влади на місцях, за свободу слова, друку, зборів. В. І. Ленін позитивно оцінив цю діяльність журналу, бо вважав політичні викриття оголошенням війни уряду.

Вже в серпні 1902 р. у статті «Завдання російських соціал-демократів» В. І. Ленін відгукнувся на вихід журналу «Освобождение». З його появою він пов'язував новий ліберальний напрям, який був кроком уперед у порівнянні з розпливчатым, ліберально-народницьким квазісоціалізмом, характерним для Росії. Ленін вважав, що спроби «Освобождения» зробити ліберально-свідомими різні прошарки російської буржуазії допоможуть прискорити перетворення в свідомих соціалістів широкі робітничі маси. Він зазначав: «Робітникам так легко буде тепер наочно демонструвати необхідність самостійної робітничої політичної партії... інтелігентів так просто буде закликати тепер до рішучого визначення своєї позиції: лібералізм *або* соціал-демократія, — половинчаті теорії і напрями так швидко змелюватимуться жорнами цих двох «анти-подів», що ростуть і посилюються» [2, с. 421].

В. І. Ленін вважав, що з появою журналу виникне можливість послабити спілку царату з деякими верствами буржуазії й інтелігенції. Однак він підкреслював відносність такої можливості, оскільки своїм кокетуванням з самодержавством, звеличенням мирної культурної роботи, війною проти справжніх революціонерів ліберали розхитували не стільки державний лад, скільки боротьбу з ним. Ленін підкреслював: «Неухильно і непримиренно викриваючи всяку половинчатість лібералів, всяку спробу їх загравати з урядом, ми тим самим і будемо знесилювати цю зрадницьку сторону політичної діяльності панів ліберальних буржуа, ми тим самим будемо паралізувати їхню лівицю і забезпечувати найбільші результати роботи їхньої правиці» [2, с. 421].

Ленінська критика матеріалів журналу «Освобождение» спрямовувалася на прискорення процесу розмежування демократичного руху від ліберального, що було особливо важливо напередодні першої російської революції. Редакція журналу постійно підкреслювала, що боротьба за свободу в Росії може восторжествувати «як широкий національний рух», як «спільна справа дітей і батьків, революціонерів і поміркованих». Вона закликала до того, щоб «могли пліч-о-пліч діяти і земський дворянин, і різночинець-інтелігент, представник «третього» елемента і селянин, який допрацював до політичної самосвідомості» [11, 1902, № 1, с. 1; 1903, № 17, с. 291]. Струве зазначав: «Російський лібералізм набуває сили і значення як демократична течія з широким розмахом» [11, 1903, № 10, с. 249]. Це свідчило про те, що ліберали претендували на гегемонію у визвольному русі. Їх спроби рішуче критикував В. І. Ленін. «Борються і боротимуться, — пояснював він широким народним масам, — три головних табори: урядовий, ліберальний і робітнича демократія, як центр притягання всієї взагалі демократії. Поділ на два табори є маневр ліберальної політики, що збиває іноді з пантелику, на жаль, деякого з прихильників робітничого класу. Тільки зрозумівши неминучість поділу на три основних табори, може робітничий клас вести на ділі

свою, а не ліберальну робітничу політику, використовуючи конфлікти табору першого з табором другим, але не даючи себе ні на хвилину обманути ніби демократичною фразеологією лібералів» [3, с. 164—165].

В. І. Ленін підкреслював, що демократичний табір не може скластися і діяти без послідовної критики половинчатості і дряблості лібералів, готових у будь який момент піти на угоду з царизмом. І він це робив, використовуючи матеріали «Освобождения». У статті «Гонителі земства і Аннібали лібералізму» він викрив суть двозначної позиції Струве, який дав Аннібалу клятву боротися з самодержавством, і в той же час звернувся з елейними речами до властей імущих, хоча сам розумів, що такі установи, як земство, не можуть загрожувати самодержавному ладу. Ленін показав, що земства — це та незначна позиція, яку уступив царизм демократичному рухові, щоб зберегти свої головні привілеї. Струве не хотів розуміти значення земства як знаряддя зміцнення самодержавства, а В. І. Ленін розцінив цю формулу як «негідне загравання з політичними пересудами широкої маси російських лібералів... Це не прапор, що допомагає відділяти ворогів від союзників, здатний спрямовувати рух і керувати ним, це — ганчірка, яка допоможе тільки примазатись до руху найбільш ненадійним людям, яка полегшить урядові ще раз спробу відбутися гучними обіцянками і половинчатими реформами» [4, с. 63].

Ленінське передбачення виправдалося. Редакція «Освобождения» була готова піти на угоду з царизмом у питанні про права земства. В кінці 1902 р. міністр внутрішніх справ Плеве дав невиразну обіцянку скликати на початку 1903 р. нараду представників земських управ для розв'язання питання про компетенцію земських установ, щоб тільки ті не вимагали представництва у вищих урядових установах. В. І. Ленін назвав цей крок «політичним обманом» і вважав, що проти нього необхідна найрішучіша боротьба. Однак ліберали ставилися до цього інакше. «Освобождение» в № 7—8 за 1902 р. розгорнуло широке обговорення даної пропозиції. Відкинувши попередження деяких земців про те, що обіцянка Плеве є «пастка і зубатовщина», редакція журналу заявила, що такий з'їзд бажаний. В. І. Ленін, розцінюючи цю позицію як політиканство, писав: «Якщо судити тільки на підставі однієї передової редакційної статті, то треба, навпаки, бути твердо впевненим у тому, що земці стануть знов «підручними» поліцейського відомства» [5, с. 36]. У точці зору редакції, а також у висунутому Струве лозунгові скликання «Земського собору» В. І. Ленін вбачав «негідне загравання»... не тільки філістерським доктринерством, що хоче зворушити уряд своєю скромністю, не тільки нерозумним бажанням об'єднати «лібералів» на мінімумі, а й прямим, безпосереднім «заграванням» з відомими п. Струве прихильниками самодержавства» [5, с. 197].

Непевні позиції і лозунги редактора «Освобождения» викликали різку критику навіть у ліберальному середовищі. У передовій

статті журналу № 17 один із його співробітників, в деякім розумінні його хазяїн (за визначенням Леніна), п. С. С. нещадно викривав Струве. Він зазначав, що замість «певних», що не залишають місця жодним сумнівам, термінів «політична свобода» і «конституція» висувається неясний і двозначний термін «Земський собор» з метою зручності «ненатурального союзу» лібералів-конституціоналістів і ліберальних прихильників ідеального самодержавства. Пан С. С. називає це не більше, не менше як «політичною еквілібристикою» [5, с. 198] і заявляє, що одне поступлення потягне за собою друге [11, 1908, № 17, с. 290].

«А правда ж, добре? — писав В. І. Ленін. — Коли соціал-демократ називав *ще більш двозначний лозунг* (владне земство) негідним заграванням, — тоді п. Струве прибирався в тогу ображеної невинності і манірно говорив про удаване нерозуміння. А коли ліберал, п. С. С., *повторив те саме*, — п. Струве люб'язно розкланявся і розписався в одержанні!» [5, с. 198]. В. І. Ленін показав, що для Струве невизначні лозунги цінні тим, що він їх може використовувати, виходячи з обставин.

За три роки погляди п. Струве зазнали певної еволюції: у січні 1901 р. він вимагав «прав і владного земства»; у грудні 1902 р. оголосив «удаванням» нерозуміння того, що цей лозунг означає вимогу конституції; у лютому 1903 р. заявив, що ніколи не сумнівався у справедливості загального виборчого права і що невизначний лозунг Земського собору цінний саме своєю невизначністю. «Непогана картинка політичних нравів і політичної моральності в ліберальному таборі...», — резюмував В. І. Ленін, підкреслюючи непослідовність ліберального руху [5, с. 198].

Обгрунтувавши в 1903 р. у ході гострих дебатів одну програмну вимогу — загальне подання голосів, журнал «Освобождение» поспішив заговорити про «ліберально-демократичну» партію. В. І. Ленін іронічно зазначав: «Чи не ранувато? Чи не краще було *б спочатку* точно вказати всі ті *демократичні* перетворення, яких *безумовно* вимагає партія не тільки в аграрній і робітничій, а й у *політичній* програмі, а потім уже наліплювати ярлик, потім уже претендувати на підвищення з «рангу» лібералів у ранг ліберальних демократів?» [5, с. 200].

Редакція журналу «Освобождение» вміщувала повідомлення про страйки робітників і заворушення селян, критикувала спроби охоранки з допомогою Зубатова створити поліцейські форми організації робітників. Відзначаючи цей бік діяльності журналу, В. І. Ленін попереджав, що «... треба вміти користуватися всяким, хоч би навіть і алтинним лібералізмом на ділі, і треба разом з тим «бути насторожі», щоб цей лібералізм не розбещував народних мас своєю брехливою постановкою питань» [1, с. 381]. За показним схваленням робітничого і селянського руху Ленін зумів розглядіти і затаврувати спроби лібералів спрямувати боротьбу трудящих в прийнятне для російської буржуазії русло, використати її для нажиму на самодержавство.

У 1902 р. у № 4 «Освобождение» видрукувало записку міністра фінансів «Про перегляд статей закону щодо страйку...». В коментарях до неї Струве доводив, що новий проект є вираження державного змісту, якому навряд чи пробитися крізь стіну сваволі і безглуздя [11, 1902, № 4, с. 50]. Викриваючи твердження Струве, В. І. Ленін відзначав, що цей проект з'явився тому, що відміна покарання за страйки стала вигідна фабрикантам. Юридичні формулювання проекту були давно, але їм не було ходу, доки не розпочали розмову господарі промисловості, яким робітники практично продемонстрували безглуздість старих законів. «Але пролетаріатові в його боротьбі проти всього сучасного ладу треба насамперед навчитися дивитися на речі просто і тверезо, — зазначав В. І. Ленін, — розкривати справжні спонукальні причини «високих державних діянь» і неухильно викривати ті брехливі пишномовні фрази про «державний розум» і т. п., що їх спритні поліцейські чини висувають з розрахунку, а вчені ліберали — через короткозорість» [1, с. 382].

Струве давав робітникам поради бути «стриманими» в агітації за відміну покарань за страйки, щоб не налякати уряд і не перешкодити провести обіцяну реформу. Це типові міркування російського ліберала! У протизагугу їм В. І. Ленін висунув бойову програму соціал-демократів: «Робітник повинен добре віддячити колишньому соціалістові за такі поради. Це традиційна молчалинська мудрість лібералів — проповідувати стриманість саме тоді, коли уряд ледве почав вагатися... Не так міркує соціал-демократія. Дивіться, — скаже вона, — навіть... самих фабрикантів ми змусили своєю упертою боротьбою усумнитися у всесиллі самодержавних опричників. Сміливіше ж вперед! ...щоб остаточно дискредитувати уряд, щоб готувати наші сили для заподіяння йому *рішучого удару*» [1, с. 382—383].

До програми з робітничого питання ліберали включили традиційні практичні вимоги щодо охорони праці, скорочення робочого дня, свободи страйків тощо [11, 1903, № 9, 153]. Особливий наголос вони робили на наданні робітникам умов для створення професійних організацій. У здійсненні цієї умови вони вбачали можливість стримати робітничий рух. У передовій журналу відверто говорилося, що вільний тред-юніонізм привчає робітників до обережності і коректності у страйковій боротьбі: тред-юніони і їх керівники усвідомлені як своєї відповідальності перед робітниками, так і небезпеки легковажного влаштування страйків, не починають їх даремно, просто для того, щоб помірятися силами з підприємцями [11, 1903, № 9, с. 51].

Напередодні революції «Освобождение» (№ 63) радило лібералам захопити ініціативу у справі створення професійного робітничого руху. Воно звинувачувало соціал-демократію в недооцінці і забуванні легальних форм боротьби. У статті «Нові завдання і нові сили» В. І. Ленін у відповідь на це писав, що революціонери не бояться економічної боротьби. Вони бачать її позитивний

і негативний бік. Зростання політичної свідомості має дає змогу соціал-демократам зосередити в своїх руках функції справжнього політичного керівництва, тоді як ліберали і легальна преса займаються економічною агітацією. Однак революціонерам тепер все більше й більше уваги доведеться приділяти боротьбі з впливом на робітників буржуазної демократії. «Чим більше працює на руку нам незалежно від нас проваджена демократична пропаганда й агітація, тим важливіше організоване керівництво соціал-демократії для охорони незалежності робітничого класу від буржуазної демократії» [6, с. 289].

Масові селянські заворушення змусили лібералів визнати важливість аграрного питання для країни, але в той же час звести всі причини всього лише до систематичного забування і порушення інтересів села, що практикує самодержавство, позбавлене від страху можливості проводити осмислені аграрні реформи. Відкинувши марксистський погляд на селянське питання у зв'язку з тим, що нібито він приводить земську Росію «до жахливого трагічного становища», і зважаючи на доведення неможливості прогресивної аграрної політики взагалі і розумної цілеспрямованої допомоги селянському господарству, в передовій статті «Освобождение» (№ 9) заявило про те, що селянське питання вимагає «уважного специфічного лікування, спеціальних заходів допомоги населенню і селянському землеробству» [11, 1903, № 9, с. 156].

Після цього було викладено аграрну політику лібералів, схвалену прибічниками «Освобождения» і його редактором. Суть її зводилася до політичної свободи, демократичної податкової реформи, до свободи пересування, демократизації земельної власності. З метою її здійснення ліберали вимагали свободи виходу з общини, перетворення останньої з примусової у вільну спілку, створення демократичного арендного права. На їх думку, «держав» повинна сприяти «переходу земель до рук трудящих мас» через розширення діяльності селянського банку, обернення у державну власність удільних земель, «створення дрібних трудових господарств на особових або кооперативних началах, примусового відчуження або обов'язкового викупу необхідних для селян земель. До того ж викуп, звичайно, повинен бути поставлений «на твердий ґрунт законності» і обставлений у кожному окремому випадку «надійними гарантіями, але в деяких випадках він повинен був проводитися майже беззастережно, наприклад, щодо «відрізків», які створюють подібність кріпосних відносин. З метою припинення напівкріпосних відносин за державою залишалося право примусового відчуження і примусового розмежування відповідних ділянок [11, 1903, № 9, с. 156—158].

В. І. Ленін розцінив цю редакційну статтю як «надзвичайно докладну і повну аграрну програму російських лібералів» [7, с. 78]. Щоб показати її суть, він проводив паралель з соціал-демократичною програмою. Схожість проявлялася у прагненні ліквідувати залишки кріпосництва і однорідності ряду вимог. Але соціал-де-

мократія домагалася ліквідації цих залишків революційним шляхом, а ліберали — реформаторським. Соціал-демократи заявили про те, що очищується від кріпосницьких пережитків капіталістичний лад, і викривали його протиріччя. Ліберали замовчували буржуазний характер ладу, затушовували його протиріччя і при-тупляли класову боротьбу, що таїлася в його надрах.

Реформаторський і нерішучий характер ліберальної аграрної політики проявлявся в тім, що вона не йшла далі «обов'язкового викупу», а соціал-демократична вимагала безплатного відчуження відрізків, не заперечуючи в майбутньому експропріації поміщицького землеволодіння. Вони закликали до революційної діяльності селянство, а ліберали, виголошуючи пишномовні фрази про зміну аристократичної аграрної політики селянсько-демократичною, доручали проведення реформи «державі», щоб обставити її відповідними зручностями для правлячих класів. В. І. Ленін підкреслював дві корінні різниці між ліберальною і соціал-демократичною програмою: «з одного боку, реформаторська половинчатість у боротьбі з переживаннями кріпосництва і затушовування класових суперечностей «сучасного» суспільства, з другого — революційна боротьба із залишками старовини з метою розширення, розвитку і загострення боротьби класів на ґрунті нового суспільства» [7, с. 81]. І це властиве не тільки програмі, а й тактиці.

Слід зазначити, що ліберали намагалися не ставити відкрито питання про тактику. Вони обмежувалися заявою, що широка партія політичного звільнення повинна побудувати свою тактику на вмілому, гнучкому і нерозривному поєднанні тих двох способів дії, відомих у нас під назвою: один — легальний, другий — нелегальний [11, 1903, № 4, с. 292]. Однак аналіз матеріалів журналу показує, що вибрана ним тактика була легальною і мирною. Освобожденці завіряли, що самодержавство може впасти під дією «громадської думки» у вигляді звернення до царя з петиціями про реформи. Вони постійно друкували заклики до влади попередити революцію «своєчасними реформами» [11, 1903, № 10, с. 52—53, 153, 175—176].

В. І. Ленін відзначав це ухилення лібералів у питаннях тактики. В їх заяві про «двоєдину тактику» він вбачав відмову «від пекучих питань про способи нелегальних дій». Викриваючи половинчатість лібералів, він писав: «Якщо нема систематичної нелегальної діяльності і революційної боротьби, то нема й партії, яка б могла дійсно бути конституційною... І не можна завдати більшої шкоди справі боротьби, як *плутаючи* революційну роботу... з роботою, що обмежується рамками легальності» [5, с. 201].

Таким чином, напередодні першої російської революції В. І. Ленін вибрав освободженський лібералізм об'єктом своєї критики, оскільки він являв собою найбільш систематичне вираження основних рис усього російського лібералізму.

Послідовна і принципова полеміка з «Освобождением» і його редактором Струве викрила класову суть російського лібералізму

як помірковано монархічної течії, показала обмеженість і половинчатість його програми і тактики, острах революції, прагнення до угоди з царизмом.

Боротьба В. І. Леніна із спробами російських лібералів очолити визвольний рух у країні сприяла їх викриттю як противників революційної демократії і заклала основи союзу пролетаріату з селянством у роки першої російської революції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ленін В. І. Революційний авантюризм. — Ленін В. І. Повне збір. тв., т. 6, с. 353—373; Ленін В. І. Проект нового закону про страйки. — Ленін В. І. Повне збір. тв., т. 6, с. 374—383.
2. Ленін В. І. Завдання російських соціал-демократів. — Ленін В. І. Повне збір. тв., т. 2, с. 413—449.
3. Ленін В. І. Політичні партії за 5 років Третьої думи. — Ленін В. І. Повне збір. тв., т. 21, с. 160—165.
4. Ленін В. І. Гонителі земства і Аннібали лібералізму. — Ленін В. І. Повне збір. тв., т. 5, с. 21—68.
5. Ленін В. І. Політична боротьба і політиканство. — Ленін В. І. Повне збір. тв., т. 7, с. 32—40; Ленін В. І. Пан Струве, викритий своїм співробітником. — Ленін В. І. Повне збір. тв., т. 7, с. 195—201.
6. Ленін В. І. Нові завдання і нові сили. — Ленін В. І. Повне збір. тв., т. 9, с. 281—292.
7. Ленін В. І. Народницьвуча буржуазія і розгублене народництво. — Ленін В. І. Повне збір. тв., т. 8, с. 74—82.
8. Слонимский А. Г. В. И. Ленин об истории русского либерализма. — В кн.: История и историки. Ист. ежегодник. М., «Наука», 1972, с. 318—354.
9. Шацило К. Ф. Русский либерализм на рубеже двух веков. — В кн.: В. И. Ленин о социалистической структуре и политическом строе капиталистической России. М., «Наука», 1970, с. 160—192.
10. Шелохаев В. В. Оценки В. И. Лениным кадецкой партии (1905—1907 гг.). — Ж. «История СССР», 1970, № 2, с. 141—152.
11. Ж. «Освобождение».

М. М. СУХОВЕЄВ

НЕЛЕГАЛЬНЕ ПАРТІЙНЕ БУДІВНИЦТВО БІЛЬШОВИКІВ УКРАЇНИ ПЕРІОДУ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ У РАДЯНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ 20-х — ПОЧАТКУ 30-х РОКІВ

Завершення в липні 1918 року організаційного оформлення КП(б)У — складової і невід'ємної частини КПРС — закономірний наслідок революційної боротьби українського пролетаріату і його авангарду — більшовицьких організацій — за розвиток і ствердження ленінських принципів пролетарського інтернаціоналізму в загальнопартійному будівництві.

Нелегалне партійне будівництво у роки першої світової війни — яскрава сторінка в історії Компартії України, і радянська історична наука відвела вивченню цього питання помітне місце. Це значною мірою стосується й історіографії 20-х — початку 30-х років, що розпочала наукове дослідження згаданої проблеми.

Дати загальне уявлення про процес вивчення нелегального партійного будівництва періоду першої світової війни в історіографії 20-х — початку 30-х років — основна мета даної статті.

Значне місце в історико-партійній літературі цього періоду посідають мемуари відомих партійних працівників, що мають велику наукову цінність. Було б неправильно не врахувати цього специфічного фактора спогадів учасників подій і не проаналізувати їх в історіографічному аспекті.

Хронологічно першою спробою (1922 р.) дати уявлення про діяльність більшовиків Києва в роки війни є брошура найстарішого партійного працівника Київщини — М. Майорова [20]. Важливий її момент — визначення стану Київської організації на початку першої світової війни. Автор відзначив факт відновлення організації восени 1914 р. і наполегливі зусилля більшовиків Києва активізувати діяльність партійного комітету. Таких спроб Майоров називає три: кінець 1914 р., березень 1915 р., кінець 1915 р. [20, с. 13, 14, 17]. За часом ці дані в основному відповідають документам. Майоров першим назвав чисельність Київської організації напередодні Лютневої революції (200 чол.) [20, с. 24]. Ця цифра зустрічається і на сторінках сучасних досліджень. Однак зазначена праця дещо втрачає цінність тому, що автор, поставивши за мету відтворити картину боротьби більшовиків у масштабах України, по суті висвітлив лише питання про Київську організацію.

Того ж року публікуються спогади Я. Базанова про Харківську організацію РСДРП [3]. Він показав, що в другій половині 1915 р. у Харкові діяла сильна організація більшовиків, яка зуміла провести перевибори партійного комітету. Автор першим дає відомості про структуру й чисельність організації на момент проведення листопадової міської партійної конференції (1915 р.), зазначивши, що вона об'єднувала два райони, 12 партійних гуртків, 86 членів партії [3, с. 89].

1926 року Харківський «Істпарт» видав збірник статей і спогадів, присвячених п'ятій річниці Жовтневої революції, де було вміщено спогади К. Кіркїжа і С. Покко [26], в яких показано інтернаціональну солідарність латиських і українських робітників Харкова у боротьбі проти царизму. Кіркїж засвідчив, що в харківській організації на початок 1917 р. було 150 більшовиків, у тому числі у партійному осередку заводу ВЕК — 17, на ХПЗ — 30 [26, с. 52—53]. С. Покко підтвердив дані К. Кіркїжа, однак назвав іншу цифру складу партосередку заводу ВЕК — 25—27 членів партії [26, с. 57—58].

У 1923 р. публікуються спогади А. Балтіна (Т. Блум) про Харківську організацію РСДРП(б) під час війни [5]. Простеживши процес зростання і зміцнення організації харківських більшовиків, автор уперше звернув увагу на чисельне співвідношення різних політичних течій у Харкові восени 1915 р. Згідно таблиці Балтіна, більшовики, що нараховували в своїх лавах 85—90 чоло-

вік, значно переважали групи Бунду, меншовиків, українських соціал-демократів і т. ін. [5, с. 16].

Того ж року у «Летописи революції» з'явилися спогади відомих партпрацівників Катеринослава: Д. Лебеда (Задніпровця), Е. Квірінга, С. Гопнер, В. Валявко.

Заслуговує на увагу вказівка Д. Лебеда на роль більшовиків Задніпровського району у відновленні Катеринославської організації. Створена більшовиками Виконавча комісія Задніпровського району, за свідченням автора, виконувала функції райкому партії [19, с. 118]. Зміцнення організації Д. Лебедь пов'язує з конференцією представників чотирьох районів міста, що відбулася наприкінці 1914 або ж на початку 1915 р. [19, с. 119].

Е. Квірінг конкретизує час відновлення районних груп Катеринослава, відносячи його на кінець 1914 р. Він також вказав час (літо 1915 р.) відновлення діяльності міського партійного комітету, що очолив роботу районних груп [16, с. 129].

Принципово важлива оцінка стану Катеринославської організації більшовиків у 1916 р. міститься у спогадах С. Гопнер. Автор робить висновок про добре налагоджену підпільну роботу і високий рівень організованості катеринославських робітників [12, с. 138—139]. У її ж спогадах, що вийшли у 1927 р., показано вірогідну чисельність Катеринославської організації більшовиків напередодні Лютневої революції (400 чол.). Ці дані Гопнер уперше навела у своїй доповіді на Сьомій (Квітневій) Всеросійській конференції РСДРП(б) [13, с. 19].

В. Валявко, як і Е. Квірінг, вважав, що відновлення партійних груп Катеринослава відбулося наприкінці 1914 року [8, с. 148]. У своїй праці він відтворив структуру організації і роботу більшовиків по зміцненню її низових ланок. В. Валявко вперше повідомив про створення восени 1915 року бойової дружини при партійному комітеті.

Про організаційну діяльність робітників Донбасу, зокрема Луганська, деяке уявлення можна одержати з праць А. Гамбарова, І. Шмирова, І. Ніколаєнка. Згідно з А. Гамбаровим у Луганську до літа 1916 р. існував партійний осередок лише на заводі Гартмана [11, с. 82]. І. Шмиров уточнив час створення цього осередку на чолі з О. Пархоменком, указавши на перші місяці війни [33, с. 107]. На думку Шмирова, до серпня 1916 р. організація в Луганську значно зміцніла і керувала страйком луганських робітників.

І. Ніколаєнко не поділяв думку А. Гамбарова про існування партійного комітету в Луганську вже на початку війни. Усупереч йому Ніколаєнко відносить створення комітету на кінець листопада 1916 р. Автор указав, що до складу комітету увійшли представники заводу Гартмана і залізничних майстерень. З ними підтримували зв'язок і більшовики суконної фабрики [21, с. 28, 30]. І. Ніколаєнко твердив, що кількість більшовиків у міській організації напередодні Лютневої революції становила близько 100 чле-

нів партії [21, с. 29]. Ця цифра не розходиться з даними протоколу Сьомої (Квітневої) Всеросійської конференції РСДРП(б).

Серед мемуарної літератури, в якій висвітлюється проблема нелегального партійного будівництва в інших районах Донбасу, найбільш відомі праці Р. Терехова, І. Вишнякова, А. Батова, С. Лапіна, М. Острогорського.

У спогадах 1923 р. про революційну боротьбу у Берестово-Богородухо-Кальміуському районі Р. Терехов приділив увагу і партбудівництву у період першої світової війни [29]. Він відзначив, що партійні групи у районі відновили свою діяльність уже на початку 1915 року. Автор підкреслив, що в районній партійній організації, ядром якої був Берестовський рудник (80—90 чол.), уже в 1916 році діяла велика група нелегальних партійних осередків, і показав, у якому порядку вони були організовані [29, с. 152—153].

І. Вишняков обмежив свої спогади 1916—1918 рр. Автор звертає увагу на підготовку більшовиками Катеринослава обласної партійної конференції Донбасу, одним з організаторів якої він був. Відзначаючи перебування агента ЦК Ю. Лутовінова у Донбасі, Харкові, Катеринославі, Одесі й Миколаєві, Вишняков робить висновок, що ЦК РСДРП був дуже зацікавлений у створенні широкого українського партійного об'єднання з єдиним керівним центром [9, с. 220—222].

У зв'язку з цим слід відзначити, що про спроби створення обласного партійного об'єднання йшлося у багатьох працях 20-х — початку 30-х років [20; 3; 12; 9; 18; 30; 17; 15; 14; 2; 32]. У них немає відомостей про створення такого партійного об'єднання на Україні. Щоправда, О. Шляпников, як член Російського бюро ЦК, у листі до В. І. Леніна у грудні 1916 року повідомляв про утворення «Обласного комітету» у Донбасі [32, с. 42]. Але, очевидно, пояснюється це відсутністю в автора точних документальних даних.

У 1929 р. вийшов збірник [7], спогадів і статей А. Батова, С. Лапіна, М. Острогорського та ін. про нелегальну роботу більшовиків Горлівсько-Щербинівського району, які створили в умовах світової війни цілу мережу партійних організацій і груп у Донбасі. Позитивним підсумком організаційно-партійної роботи автори вважали проведення Горлівського страйку (квітень 1916 р.), внаслідок якого організація району на початок 1917 р. зросла з 400 до 1216 більшовиків¹ [7, с. 59].

Наступного року «Літопис революції» вмістив статтю А. Батова «В донбасівському підпіллі» [6], в якій ґрунтовно розкрито питання про відновлення і зміцнення партійних організацій і зв'язків більшовиків Донецького басейну, що відбулося на початку 1915 р. [6, с. 152].

¹ Ці дані не можна визнати правильними, бо вони ніякими документами не підтверджуються. — Прим. автора.

Заслужують на увагу спогади Ю. Коцюбинського про Чернігівську організацію РСДРП. Він писав, що ще до початку війни у Чернігові діяла невелика, але згуртована більшовицька організація. Автор засвідчив, що уже на осінь 1914 р. організація у структурному відношенні являла собою 11 партгуртків, якими керувала «робоча колегія», яка виконувала роль парткому [18, с. 181—182]. Зміцнення організації і створення партійного комітету наприкінці 1916 р. автор пов'язує з прибуттям у Чернігів Р. С. Землячки. За даними Коцюбинського, у міській організації РСДРП після виходу її з підпілля нараховувалося 50—60 більшовиків [18, с. 185].

У літературі 20-х років до певної міри знайшло відображення питання про встановлення і розвиток партійних зв'язків як між організаціями більшовиків України, так і з центральними установами партії і провідними організаціями Петрограда й Москви. Цьому питанню у різній мірі приділяли увагу М. Майоров, Я. Базанов, С. Гопнер, А. Батов, Р. Терехов, І. Вишняков, Ю. Коцюбинський, І. Шварцберг, Т. Харечко, С. Лапін, М. Острогорський, Г. Кофф, О. Сурик, А. Грінберг та ін.

До десятиріччя Великої Жовтневої соціалістичної революції на основі мемуаристики і деяких документальних даних з'являються перші статті, що стосуються теми нашого дослідження. Їх автори — професійні історики, частина з яких була активними учасниками революційної боротьби. Це праці Т. Харечка, І. Шварцберга, Г. Коффа, В. Щербакова, А. Грінберга, О. Сурика, М. Острогорського та ін. Поява перших статей стала можливою завдяки упорядкуванню історико-партійних архівів і початку (з 1924 р.) видання творів В. І. Леніна. Велике значення для істориків, що писали про революційний рух на Україні, мало видання у 1924 році збірника документів «Ленин В. И. Об Украине» [1]. М. М. Покровський, який багато працював над освоєнням ленінської спадщини, писав у 1926 році: «Ленін дав нам метод..., скористатися цим методом — справа наша» [24, с. 27].

Аналізуючи статтю Т. Харечка (1927 р.), можна помітити, як було нелегко її авторові подолати бар'єр звичних спогадів [30]. І все ж, використавши документи Дніпропетровського історико-революційного архіву. Т. Харечко ширше, ніж попередні автори, висвітлив роботу більшовицьких організацій і груп Луганська, Юзівки, Бахмута, Маріуполя. Докладніше він показав діяльність більшовиків у Макіївському і Горлівсько-Щербинівському районах. Харечко вказав на роль Макіївського комітету як центру більшовицьких організацій Донбасу. Автор, використавши мемуари А. Батова, повторив наведену в них цифру (близько 2 тис.)¹ членів партії в організаціях Донбасу, підзвітних Макіївському комітетові [30, с. 181].

Однак Т. Харечко недооцінив організаційно-партійну роботу деяких більшовицьких партгруп Макіївського і Горлівського ра-

¹ Ці відомості не підтверджуються сучасними дослідженнями. — Прим. автора.

йону. Це з'ясувалося під час полеміки Т. Харечка з відомими діячами донбасівського підпілля А. Батовим і М. Острогорським, які внесли у розуміння питання ряд істотних виправлень [23].

Певний інтерес являють статті Шварцберга про Маріупольську і Г. Коффа про Одеську організації РСДРП. Шварцберг писав, що вже на початку війни в місті існувала «об'єднана з меншовиками-інтернаціоналістами» організація РСДРП, до складу якої входило 40 гуртків на чолі з партійним комітетом [31, с. 57]. Автор також зробив спробу показати основні напрямки діяльності організації в 1915—1916 рр. [31, с. 58]. Г. Кофф намагався простежити процес відновлення, зростання і зміцнення Одеської організації РСДРП [17]. Із його статті можна зробити висновок, що від початку війни і до Лютневої революції в партійній організації Одеси боролися дві політичних лінії — більшовиків і меншовиків. Починаючи приблизно з жовтня 1916 р., на думку Коффа, став помітнішим вплив більшовицької фракції Одеської організації РСДРП.

Статті В. Щербакова доповнюють уже розглянуті спогади Ю. Коцюбинського про Чернігівську організацію РСДРП [34; 35]. Наведені Щербаковим дані про кількісний склад організації — 40—50 членів більшовицької партії — сучасна історіографія вважає вірогідними [35, с. 39].

Окремі сторони нелегальної діяльності київських більшовиків у 1914—1916 рр. знайшли відображення у статті А. Грінберга, який намагався простежити основні етапи боротьби більшовиків Києва за відновлення і зміцнення організації в цей час. Грінберг акцентує увагу на резолюціях наради «організованих робітників-марксистів» (початок вересня 1915 р. — М. С.), яка приділяла багато уваги організаційним питанням [14, с. 146—147]. Автор робить висновок, що протягом 1916 р. більшовики Києва значно зміцнили свої позиції в масах.

Досить повно й вірогідно висвітлено підготовку і проведення конференції більшовиків Харкова (листопад 1915 р.) у праці О. Ємельянова-Сурика. Автор робить обґрунтований висновок, що злиття організацій заводу ВЕК і міста посилює загально-міську організацію і централізувало її діяльність [15, 235].

У 1929 р. у «Літописі революції» з'явилася стаття М. Острогорського, в якій відзначено активізацію організаційно-партійної роботи в Донбасі у другій половині 1915 р. і створення в листопаді Макіївського комітету, затвердженого Російським бюро ЦК РСДРП [22, с. 110—113]. У його статті наведено дані про кількісне зростання більшовиків у Горлівсько-Щербинівському районі Донбасу з квітня 1916 р. до початку 1917 р., що знайшли відображення у вже названому збірнику «Борьба за Октябрь на Артемовщине» [22, с. 113, 119; 7, с. 59].

У 20-х на початку 30-х років з'являються узагальнюючі праці з історії КП(б)У, де в тій чи іншій мірі знаходиться висвітлення діяльності більшовицьких організацій під час світової війни.

У 1923 році вийшла «История Коммунистической партии (большеви́ков) Украины» М. Равич-Черкаського. Автор приділив увагу й діяльності більшовицьких організацій у досліджуваній нами період, відзначивши, що більшовики на початок революції мали «більш чи менш на той час солідні суто-робітничі організації у всіх пролетарських центрах» — Харкові, Катеринославі, Донбасі, Києві [27, с. 43]. Однак М. Равич-Черкаський перебільшував роль УСДРП у революційному русі на Україні в роки першої світової війни. Звідси невірна концепція «двокорінності» КП(б)У й істотна методологічна помилка.

Того ж року «Червоний шлях» вмістив працю М. О. Скрипника «Начерк пролетарської революції на Україні» [28]. Слід зазначити, що він обмежився лише констатацією факту існування більшовицьких організацій у найкрупніших промислових центрах України. Вказавши, що «імперіалістична війна майже остаточно розбила шеренги революційних робітничих організацій», М. Скрипник тим самим недооцінював їх роль у боротьбі проти царизму в роки світової війни [28, с. 89—90].

У 1927 р. побачила світ праця Д. А. Баєвського «Партия в годы империалистической войны». Автор уперше ґрунтовно дослідив архівні матеріали Істпарту і дав оцінку діяльності більшовицьких організацій у 1914—1917 рр. Баєвський наводить деякі дані про кількісне і якісне зростання окремих більшовицьких організацій під час війни [4, с. 453—463]. Кількісний склад Харківської більшовицької організації на кінець 1916 р. у Баєвського — 120 чол. Ця цифра підтверджується документальним джерелом [4, с. 462]. Автор показав безпідставність твердження меншовицьких істориків, що більшовики «были в нетях» до Лютневої революції 1917 р. [4, с. 506].

Особливе місце серед узагальнюючих робіт з історії КП(б)У посідає «Очерк истории Коммунистической партии большевиков Украины» М. М. Попова, виданий у 1928 р. Відомий партійний діяч, професійний історик Попов в основному вірно відобразив роль більшовицьких організацій періоду світової війни в історії створення КП(б)У. У розділі «Работа партии на Украине во время мировой войны» він показав, що процес консолідації і зміцнення організації українських більшовиків, який розпочався до війни, тривав і в воєнні роки. Автор піддав критиці концепцію М. Яворського, який твердив, що УСДРП дотримувалася більшовицької орієнтації [25, с. 89]. Однак у питанні партбудівництва на Україні в роки світової війни М. Попов тільки торкнувся діяльності харківських більшовиків. Донбас, Катеринослав, Київ і ін. залишилися, на жаль, поза полем зору дослідника. Усе це, повторюємо, не применшує внеску М. М. Попова в історико-партійну науку з проблем історії Компартії України.

У 1930 р. вийшов нарис М. Воліна з історії КП(б)У. Автор відзначив діяльність найкрупніших організацій Харкова, Києва, Катеринослава. Причому Харківська більшовицька організація

була «найсильніша і найміцніша того періоду» [10, с. 42]. В історії робітничого руху і партії під час війни М. Волін виділяє два періоди. Перший — від початку війни до осені 1915 р., другий — з осені 1915 р. до Лютневої революції. Відповідно до них автор відзначає занепад і піднесення робітничого руху й діяльності організацій більшовиків України [10, с. 41].

На початку наступного десятиріччя з'явився третій том багатотомної історії ВКП(б) за загальною редакцією Ом. Ярославського [2]. Один з її параграфів присвячено партійній роботі і партійному будівництву в роки війни. Тут є цікаві фрагменти, зауваження про поїздки М. Муранова й Г. Петровського на Україну у перші місяці війни для поживлення там партійної роботи, про спроби створення обласних організацій і допомогу ЦК у цій справі, про зв'язки Петроградського комітету з Катеринославом, Харковом, Києвом та ін. містами.

Такий загальний погляд на процес вивчення проблеми нелегального партбудівництва на Україні в період першої світової війни в радянській історіографії 20-х — початку 30-х років.

Отже, у 20-х і на початку 30-х років автори мемуарних та історичних праць увели в обіг великий фактичний матеріал з історії нелегального партбудівництва на Україні у зазначений період. Це дозволило спростувати твердження М. Равич-Черкаського, Михайлова, І. Кулика, М. Яворського та інших, які принижували роль більшовицьких організацій у боротьбі проти царизму у дореволюційний період. Публікація ленінських праць, у тому числі й про Україну, підвела міцну методологічну основу під історико-партійну літературу 20-х — початку 30-х років. М. М. Попов на основі ленінської методології показав, що попередниками КП(б)У були більшовицькі організації України дореволюційного часу.

Загальний недолік цієї літератури — локальність сюжетів, недостатнє використання ленінської теоретичної спадщини, вузькість документальної бази, схематичність у викладенні конкретно-історичного матеріалу.

У цілому, досягнення історіографії 20-х — початку 30-х років дало змогу історикам наступного періоду взятися до глибшого наукового розроблення досліджуваної нами проблеми.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ленин В. И. Об Украине. Х., 1924. 78 с.
2. История ВКП(б), т. 3, М., Госиздат, 1931. 318 с.
3. Базанов Я. Семь месяцев партийной работы в Харькове. 1916 г. — «Пролетарская революция», 1922, № 9, с. 77—137.
4. Баевский Д. Партия большевиков в годы империалистической войны. — В кн.: Очерки по истории Октябрьской революции, ч. I, М.—Л., 1927, с. 335—508.
5. Балтин А. (Т. Блум). Харьковская организация РСДРП(б) во время войны. — «Летопись революции», 1923, № 5, с. 3—20.
6. Батов А. В Донбасівському підпіллі. — «Літопис революції», 1930, № 1, с. 146—160.

7. Борьба за Октябрь на Артемовщине. Сб. воспоминаний и статей. Х., 1929. 392 с.
8. Валявко В. Из революционной деятельности Екатеринославских рабочих с 1914 по 1917 гг. — «Летопись революции», 1923, № 2, с. 146—155.
9. Вишняков И. К борьбе за диктатуру пролетариата в Донбассе 1916—1918 гг. — «Летопись революции», 1928, № 2, с. 220—233.
10. Волін М. Історія КП(б)У в стислому нарисі. Х., 1930. 187 с.
11. Гамбаров А. Очерк по истории революционного движения в Луганске 1901—1921 гг. «Летопись революции», 1923, № 4, с. 41—82.
12. Гопнер С. 1916 год в Екатеринославе. — «Летопись революции», 1923, № 2, с. 136—145.
13. Гопнер С. Большевицкая организация накануне и в первый период февральской революции в Екатеринославе. — «Летопись революции», 1927, № 2, с. 7—30.
14. Гринберг А. Киевская организация РСДРП в эпоху войны 1914—1916 гг. — «Летопись революции», 1928, № 1, с. 138—154.
15. Емельянов-Сурик А. Харьковская общегородская конференция РСДРП(б) (ноябрь 1915). — «Летопись революции», 1928, № 1, с. 235—240.
16. Квиринг Э. Екатеринослав, декабрь 1914 — июнь 1915 гг. — «Летопись революции», 1923, № 2, с. 125—135.
17. Кофф Г. Социал-демократическая организация в Одессе в период империалистической войны (1914—1917 гг.). — «Летопись революции», 1927, № 4, с. 186—203.
18. Коцюбинский Ю. Черниговская организация большевиков во время войны. — «Летопись революции», 1927, № 2, с. 180—185.
19. Лебедь Д. Очерки революционной работы на Екатеринославщине до 1917 года. — «Летопись революции», 1923, № 2, с. 112—124.
20. Майоров М. З історії революційної боротьби на Україні 1914—1919. Х., ДВУ, 1928. 79 с.
21. Николаенко И. Февральская революция в Луганске. — «Летопись революции», 1927, № 3, с. 26—40.
22. Острогорський М. З історії більшовицької організації Горлівсько-Щербинівського району на Донбасі (1901—1918 рр.). — «Летопись революции», 1929, № 4, с. 101—136.
23. Острогорский М., Батов А. Письмо в редакцию журнала. — «Летопись революции», 1928, № 1, с. 343—342; Острогорский М. Не критика, а поправки (по поводу статьи Т. Харечко «Ответ критикам»). — «Летопись революции», 1928, № 3, с. 373—384.
24. Покровский М. Н. Ленин и Маркс как историки. Избр. произв. в четырех кн., кн. 4. М., «Мысль», 1967, с. 21—27.
25. Попов Н. Н. Очерк истории КП(б)У, пятое исправленное и дополненное издание. Х., Партиздат ЦК КП(б)У, 1933. 298 с.
26. Пять лет. Сб. статей и воспоминаний, посвященных пятой годовщине Октябрьской революции. Х., 1922. 112 с.
27. Равич-Черкасский М. История Коммунистической партии (большевиков) Украины. Х., Госиздат Украины, 1923. 247 с.
28. Скрипник М. О. Начерк історії пролетарської революції на Вкраїні. — «Червоний шлях», 1923, № 1, с. 89—113.
29. Терехов Р. Берестово-Богодухово-Кальмиусский район. 1903—1918 гг. — «Летопись революции», 1923, № 5, с. 147—158.
30. Харечко Т. Накануне февральской революции в Донбассе. — «Летопись революции», 1927, № 4, с. 161—185.
31. Шварцберг. Зарождение и развитие Мариупольской организации РСДРП. — «Летопись революции», 1925, № 4, с. 54—59.
32. Шляпников А. Канун семнадцатого года, ч. I, М., ГИЗ, 1922. 348 с.
33. Шмыров И. Из истории революционного движения в Луганске. — «Летопись революции», 1932, № 4, с. 87—101.
34. Щербаков В. Из истории Черниговской организации большевиков (1914—1917 гг.). — «Летопись революции», 1927, № 4, с. 79—94.
35. Щербаков В. Черниговщина накануне революции и в дооктябрьский период 1917 г. — «Летопись революции», 1927, № 2, с. 31—69.

**ДЕЯКІ ПИТАННЯ БОРТЬБИ БІЛЬШОВИКІВ УКРАЇНИ
ЗА РАДИ В ПЕРІОД ВІД ЛЮТОГО ДО ЖОВТНЯ 1917 Р.
У МЕМУАРНІЙ ЛІТЕРАТУРІ**

Мемуаристику, як джерело вивчення боротьби більшовиків України за масові організації в 1917 р., розпочали вводити в наукову літературу на початку 70-х років. Н. В. Комаренко в історіографічному нарисі «Журнал «Літопис революції» розглядав спогади учасників революції, опубліковані на його сторінках, як цінне історичне джерело, що достовірно відбиває різноманітну діяльність більшовицьких організацій в період переростання буржуазно-демократичної революції в соціалістичну. У дисертаційній праці «Мемуари як джерело з історії Великого Жовтня на Україні» Г. В. Стрельський показав значення мемуарів для дослідження корінних проблем і найважливіших подій Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні, в тому числі проблеми боротьби більшовицьких організацій за Ради.

Згадані автори, відзначаючи цінність спогадів активних учасників подій, не мали на меті спеціально розглянути роль мемуарної літератури в дослідженні боротьби більшовиків за такі масові організації трудящих, як Ради.

Разом з тим більшовицька мемуаристика посідає особливе місце у відтворенні історії створення Рад у березні 1917 р., їх ролі в період від лютого до Жовтня, значення партії більшовиків у процесі завоювання цих найбільш масових, демократичних організацій трудящих. Оскільки дуже мало збереглося документів і матеріалів про діяльність Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів, то одним з найважливіших джерел подій, що відбувалися, стали спогади їх безпосередніх учасників і, частково, преса.

У дослідженнях цілого ряду вчених діяльності Рад на етапі переростання буржуазно-демократичної революції в соціалістичну в умовах України, насамперед у дослідженнях Ю. М. Гамрецького, С. М. Королівського, В. Л. Харитонова широко використовується мемуаристика більшовиків як одне з джерел вивчення боротьби більшовицьких організацій за головні органи мас — Ради. Визначаючи мемуари більшовиків як цінне джерело для дослідження конкретних історичних процесів, яке сприяє живому сприйняттю і доповнює інші відомі документи, ці вчені широко ввели мемуарну літературу у науковий обіг [11; 13; 14]. Особливої уваги дослідників заслуговують спогади більшовиків, написані у 20—30-х роках, «коли час ще не встиг стерти з пам'яті важливі деталі революційної боротьби» [7, с. 9], у тому числі боротьби за Ради.

У даній статті автор обмежується показом деяких питань боротьби більшовиків України за Ради у 1917 р., які знайшли відображення у більшовицькій мемуаристиці: початок радянського

будівництва, створення більшовицьких фракцій, їх кількісний склад, боротьба парторганізацій за більшовизацію Рад під лозунгами партії.

Найбільш повно відображають роботу більшовиків України в Радах спогади В. Аверіна, Є. Бош, С. Буздalina, І. Жуковського, Ф. Зайцева, А. Іванова, Е. Квірінга та ін. У них наводяться докладні дані про створення і початок діяльності Рад у Києві, Харкові, Катеринославі, Одесі, Миколаєві, Херсоні, Єлисаветграді та ін. містах; вміщено дані про структуру цих організацій, про загальну і відносну чисельність більшовиків у них; висвітлюється різнобічна діяльність більшовиків у Радах відразу ж після їх виникнення.

Створення Рад у Донецькому басейні майже цілком відтворила мемуаристика активних учасників революційної боротьби. У ній можна знайти певні відомості про виникнення Рад робітничих депутатів у Краматорську, на Нелепівському, Північно-Микитівському, Фурсівському ртутних рудниках Горлівсько-Шербинівського району Донбасу. В істпартівському збірнику «Боротьба за Жовтень на Артємівщині» (1929 р.) підкреслюється активна роль більшовиків в утворенні Рад, наводяться дані про їх склад у перших виконкомах Берестово-Богодухівської і Краматорської Рад, подаються прізвиська більшовиків — найактивніших учасників будівництва Рад. Ці відомості у деякій мірі доповнюються матеріалами збірників «Боротьба за перемогу Радянської влади на Україні» та «Розповіді про великі дні», виданих у 50-х роках.

Про виникнення Ради у Луганську найбільш докладно йдеться у спогадах І. Ніколенка [17, 1927, № 3, с. 286], а також у істпартівському збірнику «Краткий очерк революционного движения на Луганщине» (Луганськ, 1928). Передісторія Юзівської і Макіївської Рад відбита Ф. Зайцевим та А. Трошиним [17, 1925, № 4, с. 188]. Нарешті, утворення Рад у Микитівці висвітлено у редакційній статті першого номеру «Вістей Микитівської Ради робітничих депутатів» від 9 квітня, яка має наявні сліди мемуаристики і написана вслід за подіями.

Історія виникнення Рад на іншій частині України, як правило, краще забезпечена документами, переважно періодикою. Але і тут необхідне використання мемуарів для доповнення і розвитку загальної картини діяльності більшовиків на початковому етапі боротьби за Ради. Докладну розповідь про виникнення Ради робітничих депутатів у Катеринославі ми знаходимо у спогадах І. Жуковського [17, 1926, № 1, с. 231], а також у І. Амосова [17, 1927, № 3, с. 286] та С. Гопнер [17, 1927, № 2, с. 239]. Передісторію і перші кроки Київської Ради відтворено у спогадах М. Майорова [12], і Д. Іткінд [3]. Атмосферу перших зборів Миколаївської Ради робітничих депутатів 5 березня передано у спогадах В. Каушана і Т. Красноперова: «... Правильно вести їх (збори. — В. Р.) не було ніякої змоги, такими збудженими були всі, хто зібрався. Багато хто від радості, захоплення плакали, цілу-

вались один з одним, щохвилини з редакції повідомляли все нові й нові відомості про революційні події. Число депутатів весь час збільшувалось, приміщення кооперативу «Трудова копійка» виявилось замалим, чому ухвалили перейти в амбулаторію лікарняної каси № 1...» [19, 1922, № 6, с. 40]. Про події, пов'язані з початком діяльності Херсонської Ради, написав її перший голова більшовик І. Сорокін [18, 1926, № 2, с. 31].

Значно менше написано учасниками подій про утворення Рад солдатських депутатів на Україні. Це не дивно: частіше Ради солдатських депутатів виникали окремо від Рад робітничих депутатів, їх зародження нерідко проходило під впливом офіцерського корпусу. Все ж ми зустрічаємо у більшовиків окремі зауваження з приводу початкового періоду солдатських Рад [9; 17, 1922, № 1, с. 11—15].

Значний науковий інтерес викликають мемуари, в яких показується боротьба більшовиків за об'єднання Рад і створення районних, губернських і обласних Рад. Суб'єктивно сприймаючи події й факти, пов'язані з цим періодом радянської діяльності, автори спогадів дають їм об'єктивну оцінку, що становить одну з цінних особливостей більшовицької мемуаристики. Голова Ради робітничих депутатів Миколаєва Я. Ряппо підкреслює ініціативну роль більшовиків у будівництві Рад в губернії, відзначає, що в квітні—травні саме вони стали провідниками ідеї скликання першого губернського з'їзду Рад селянських депутатів [17, 1922, № 1, с. 86]. Свої безпосередні враження учасника квітневої конференції Рад Донецько-Криворізького басейну, що відбулася в Харкові, передає І. Жуковський [17, 1926, № 5, с. 17].

Так, використовуючи особисті враження учасників подій, автори спогадів у цілому достовірно показують революційний рух, який привів до створення на Україні наймасовіших організацій трудящих — Рад, названих В. І. Леніним «головною організацією робітників і селян, які становлять переважну більшість населення Росії» [1, с. 57].

У мемуарних джерелах наявна спроба проаналізувати співвідношення сил всередині Рад, що організувалися. На відміну від інших джерел, розглядаються фактори, які обумовлювали складність партійних відносин у Радах і труднощі більшовиків за цих умов. Об'єктивну цінність щодо цього мають спогади С. Гопнер, І. Жуковського, М. Равич-Черкаського, Ф. Зайцева та ін., вміщені на сторінках журналу «Літопис революції» та збірника «Рассказы о великих днях» (Донецк, 1957). Мемуаристи пояснюють факт переважання меншовиків і есерів у Радах довірливістю мас, змінами у складі кадрових робітників за роки першої світової війни, самою системою виборів до Рад. Ф. Зайцев доповнює цю картину новими моментами: «Наша невдача пояснюється тим, що ми, добре знаючи підпільну роботу, майже не мали ніякого досвіду легальної боротьби» [6, с. 75]. Член першого складу Луганської Ради робітничих депутатів І. Набівач вказує на особливу схиль-

ність меншовиків та есерів до демагогії, як до одного з методів завоювання більшості в Радах [6, с. 15].

Великий інтерес викликають спогади, що відтворили створення більшовицьких фракцій у Радах. Так, Н. Попов, перші виступи якого на сторінках іспартівських збірників носили мемуаристичний характер, показуючи початкову фазу діяльності більшовицької фракції у Харківській Раді, відзначає її небагаточисельність, але згуртованість і бойовитість за рахунок виключно робітничого складу і наявності в ній ядра досвідчених революціонерів-професіоналів [17, 1922, № 1, с. 16]. І. Набівач також відзначає пролетарський склад більшовицької фракції Луганської Ради. Йому вдалося відновити майже повний список членів фракції [6, с. 15].

Історико-партійне дослідження боротьби більшовиків України за Ради не може обминути статистичні матеріали, що містяться в мемуарній літературі, особливо дані про кількісний склад більшовицьких фракцій. Значний інтерес у цьому відношенні мають такі збірники і журнали 20—30-х рр., як «П'ять років», «1917 рік в Харкові», «Пролетарій»; 50—60-х рр. — «У дні Жовтня», «Боротьба за перемогу Радянської влади на Україні», «Крізь грози і бурі» («Прапор», 1969), а також книги окремих авторів: Є. Бош «Рік боротьби», Д. Ерде «Роки бурі і натиску». Цінним елементом у них виступає показ тенденцій зростання і зміцнення впливу більшовиків у Радах. У цілому ряді випадків мемуарна статистика доповнює відомі джерела унікальними відомостями про партійний склад Рад. Так, Є. Горбачов [2, с. 83], вказуючи співвідношення сил у першому складі Київської Ради, називає найактивніших членів більшовицької фракції. Оперуючи цифровими даними, Ю. Чайковський [2, с. 103] підкреслює, що вже з перших днів революції робітники великих промислових підприємств Києва, зокрема заводу «Арсенал», перевагу на виборах депутатів у Ради віддавали більшовикам. Автор дає також перелік імен усіх більшовиків-депутатів. Є. Бош у книзі «Рік боротьби» [10, с. 54] змальовує повну картину зміни чисельності більшовиків у Київській Раді, починаючи з невеличкої фракції у березні 1917 р. і кінчаючи переважною більшістю напередодні Жовтня. Цифровий матеріал наведений і в спогадах А. Іванова [17, 1922, № 1, с. 11—15]. Відображаючи загальну тенденцію посилення позицій більшовиків у боротьбі за Ради, цей матеріал, проте, не є точним [11, с. 153]. Певні спроби встановити кількісний склад більшовицької фракції Харківської Ради є в багатьох спогадах учасників революційних подій у Харкові, але достовірнішими з них є ті, які стосуються кінця літа — початку осені 1917 р. Справа в тому, що на початковому етапі революції була часто відсутня реєстрація членів Ради, у той же час часткове переобрання делегатів приводило до їх швидкої зміни. Окремих членів більшовицької фракції першого складу Харківської Ради називає В. Мірошніченко [8, с. 135], І. Бунякін перераховує депутатів-більшовиків, обраних до Ради від залізничних майстерень [17, 1927, № 1, с. 7], Г. Завиць-

кий [8, с. 123], К. Кіркжіж [4, с. 52] — від заводу ВЕК. У книгах, заснованих на особистих спогадах [14, с. 82—83], Д. Ерде дає уявлення про партійний склад Ради Харкова після серпневих перевиборів. За його твердженням, у загальному числі депутатів налічувалось 35—40 меншовиків, 130—150 есерів і 120 більшовиків. Співвідношення сил на цей період він показує і у виконкомі Ради, чого немає в інших джерелах. Особливої уваги заслуговують відомості про чисельність більшовицької фракції в період підготовки соціалістичної революції секретаря Катеринославської Ради робітничих депутатів С. Гопнер [17, 1927, № 2, с. 8; 2, с. 219; 5, с. 284]. За відсутністю інших джерел дослідження чисельності більшовицької фракції у Раді її спогади широко використовуються наукою. Деякі відомості з цього питання містяться у спогадах К. Ворошилова, І. Ніколаєнка, А. Цитовича, І. Набивача, П. Рекунова, Ф. Перебийноса, Ф. Зайцева, В. Гареколья та ін., що свідчать про розширення кола більшовицького активу, зайнятого на радянській роботі у різних районах Донбасу в період від лютого до жовтня. Проте встановлення точної кількості більшовиків у Радах Донбасу вимагає додаткових досліджень, оскільки мемуари дають, як правило, кількісні характеристики або в окремі місяці 1917 р., або по деяких структурних елементах Рад.

Добре знаючи обстановку всередині Миколаївської Ради, Я. Ряппо, як її голова, у своїх спогадах не тільки вказує загальне число депутатів, але і процентне співвідношення сил у момент створення більшовицької фракції, а також кількість більшовиків у президії та виконкомі Ради після розгрому корніловщини, називає прізвиська активістів [17, 1922, № 1, с. 100].

Спогади більшовиків доповнюють відомі історико-партійні джерела інформацією про складність і різноманітність діяльності більшовицьких фракцій у місцевих Радах. Автори мемуарів С. Мінц [17, 1927, № 2] і Я. Ряппо [17, 1922, № 1, с. 81, 86] підкреслюють активну роль більшовиків у конструюванні комісій Одеської і Миколаївської Рад, наводять дані про склад цих комісій і деякі відомості про їх функціонування. Робітник-більшовик І. Амосов, член більшовицького комітету Горлівського району Донбасу П. Казимірчук, а також активний учасник революційних подій у Катеринославі Е. Квірінг у більшій мірі, ніж інші мемуаристи, відбивають таку сторону діяльності більшовицького активу, як проведення кампанії по виборах до Рад з метою посилення в них більшовицького впливу.

Безсумнівний інтерес дослідників масового руху на Україні у 1917 р. викликають мемуари, в яких відображена боротьба більшовицьких фракцій Рад за лозунги, висунуті партією, що відбивають основні питання революції. На особливу увагу в цьому плані заслуговують спогади більшовиків Катеринослава і Миколаєва, де «відображаються кризь призму... все те, що відбувалося у великих центрах — Петрограді і Москві, і відчekanювалося з великою точністю биття пульсу серця Росії» [17, 1922, № 1, с. 100]. С. Гоп-

нер у статті, написаній у дусі мемуарного жанру (газета «Звезда», № 22 за 1921 р.), відзначає, що спочатку в рамках Ради більшовики вели наполегливу боротьбу з меншовиками та есерами за лозунги програми-мінімум: «Демократична республіка!», «Восьмигодинний робочий день!», «Конфіскація всіх земель на користь селян!». Але навіть ці лозунги приводили меншовиків у «священий жах». «На пленумі, — згадує вона, — проти мене однієї виступила вся важка артилерія — цілих шість відомих меншовиків. Ми перемогли наполовину. Більшість голосувала за «землю», але проти «восьмигодинного робочого дня». Достовірність цих фактів підтверджує Е. Квірінг прямим цитуванням статті С. Гопнер у своїх мемуарах [17, 1922, № 1, с. 63—64]. Напружена боротьба за лозунги точилася і в Миколаївській Раді. «Збори Ради, — згадує Я. Ряпо про перший період діяльності Ради, — стали політичним революційним центром, в якому розгорнулася боротьба ліній і дискусій навколо основних питань війни і миру, довір'я і недовір'я Тимчасовому урядові, партійної тактики і т. д. [17, 1922, № 1, с. 86—87]. Ніби концентруючи враження безпосередніх учасників революційних подій, спогади С. Гопнер показують розвиток боротьби за лозунги по висхідній лінії з ходом революції і величезну роль у цьому поступальному русі рішень Квітневої конференції, а також зауважень і порад, висловлених В. І. Леніним при особистих зустрічах з представниками трудящих України у квітневі дні. С. Гопнер прямо твердить, що лозунги «Диктатура пролетаріату!», «Вся влада Радам!» з'явилися у нас після Квітневої конференції [17, 1926, № 1, с. 29].

Незаперечним достоїнством збірника спогадів «Розповіді про великі дні» є відображення швидко зростаючого впливу більшовиків та їх лозунгів на робітників Донбасу. Ряд авторів наводять численні приклади того, як при підтримці мас більшовикам вдалося домогтися висунення членів партії делегатами на перший Всеросійський з'їзд Рад під час травневої кампанії. Яскраво і докладно пише про це П. Рекунов, показуючи роботу районного з'їзду Рад на ст. Микитівка і провал меншовицької змови проти робітників і більшовиків. При голосуванні, відзначає він, прийняли більшовицьку резолюцію, а делегатами на з'їзд Рад обрали більшовиків [6, с. 38].

В значній мірі в спогадах більшовиків знайшов відображення процес більшовизації Рад після липневих подій. Про це пишуть Е. Медне, С. Мінц, І. Ніколаєнко, Ф. Зайцев, Ф. Перебийніс, С. Волкац та ін. Н. Попов особливо детально показує обличчя Харківської Ради у момент нових переворотів у серпні 1917 р. Автор констатує повну поразку меншовиків по робітничій курії у період виборів, їх нездатність висунути бойові лозунги і залучити маси до рішучих дій, у той же час підкреслюючи «кришталеву ясність» позиції більшовиків. У підтвердження цього він наводить фрагмент промови Ф. Артема на установчому засіданні переобраної Ради [17, 1922, № 1, с. 19—20].

Кризисне становище, яке створилося в Раді Юзівки після липневих подій, ілюструє численними прикладами Ф. Зайцев. Систематичні виступи з мемуарами на сторінках істпартівських збірників допомогли йому в 1957 р. [6, с. 82] точно відновити картину гострої боротьби за Раді в одному з великих центрів Донбасу. Меншовики, за його словами, почували себе настільки впевнено, що навіть виступили з вимогою перед Тимчасовим урядом заборонити більшовицьку партію. І тільки пряме звернення більшовиків до мас, а також багаторазові виступи Ф. Артема, який спеціально приїхав з Харкова, про поточний момент і тактику партії дали можливість зміцнити становище більшовицької організації на перевиборах Ради, одержати представництво в ній нарівні з іншими партійними комітетами.

Учасники революції у спогадах відзначають корінний перелом у масовому русі у зв'язку з розгромом корнілівської змови. Багато з них пов'язують цей перелом із зростанням інтересу мас до більшовизму, із збільшенням недовіря трудящих до меншовиків та есерів, унаслідок чого їх представники все частіше відкликалися з Рад і замінювалися більшовиками або співчуваючими їм. Мемуаристика показує, як більшовики Харкова, Донбасу, Катеринослава, Києва, Одеси та інших міст і промислових центрів України рішуче виступили з вимогою передачі влади Радам. Незважаючи на переважання меншовиків і есерів у Київській Раді, за свідченням Є. Бош, на пленумі у вересні була вперше прийнята резолюція більшовиків з поточного моменту, в якій пропонувалося передати владу пролетаріату і біднішому селянству [10, с. 55]. Д. Ерде згадує, що при обговоренні поточного моменту в зв'язку з корніловщиною у Харківській Раді тільки незначною перевагою голосів була відхилена більшовицька резолюція про передачу влади Раді, однак «ідея Радянської влади пустила глибокі корені в низах» [16, с. 88—93]. Аналогічні тенденції, як свідчать мемуаристи, характерні і для інших менших Рад України. У більшовицькій мемуаристиці є велика кількість фактичного матеріалу, що вказує на дальше зміцнення позицій більшовиків України у зв'язку з підготовкою до другого з'їзду Рад, зокрема на активну участь більшовиків у проведенні зборів і мітингів по виборах делегатів на з'їзд, боротьбу їх за лозунг «Вся влада Радам!», за більшовизацію Рад. Е. Медне на прикладі Гришинської Ради особливо і наочно передає атмосферу того періоду в Донбасі. Він підкреслює, що в результаті гострої боротьби на виборах делегата на з'їзд Рад перемога була на боці більшовиків, і вона привела до перетворення Ради у більшовицьку [17, 1922, № 1, с. 51].

Про вперту боротьбу навколо лозунгів у період підготовки до Всеросійського з'їзду Рад розповідає Ф. Зайцев [17, 1925, № 4, с. 146]. Автор робить висновок про те, що ця боротьба, як і факт проведення самого з'їзду, закономірно привели Юзівську Раду до завершення процесу більшовизації. Обрання більшовиків делегатами на другий Всеросійський з'їзд Рад Миколаївською Радою

16 жовтня Є. Вікторов тлумачить у своїх дослідницьких статтях, побудованих на мемуарній основі, як першу значну перемогу більшовицької фракції [17, 1929, № 4, с. 61].

Проте прийняття більшовицьких резолюцій, вибори більшовиків делегатами Всеросійського з'їзду Рад чи на керівні радянські посади тоді ще не стало постійним і повсюдним явищем. У Радах України, як показують різні історичні джерела, залишалося ще чимало меншовиків, дрібнобуржуазних і буржуазних націоналістів. Більше того, у переважній більшості Рад їм ще належало керівництво. Більшість Рад, хоч і досягла серйозних успіхів по шляху більшовизації, завершила цей процес, тільки пройшовши крізь бурі і грози Великого Жовтня [5, с. 209]. Цей висновок у меншій мірі був відзначений у спогадах учасників революційних подій. Багато з них завершували розповідь про діяльність більшовицьких організацій у період переростання буржуазно-демократичної революції в соціалістичну, як правило, характеристикою Жовтневих подій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ленін В. І. Уроки революції. — Ленін В. І. Повне збір. тв., т. 34, с. 51—66.
2. Боротьба за перемогу Радянської влади на Україні. К., ДПВУ, 1957. 583 с.
3. Из истории Октябрьской революции в Киеве. К., 1927. 122 с.
4. Пять лет. X., 1922. 112 с.
5. Победа Советской власти на Украине. М., «Наука», 1967. 517 с.
6. Рассказы о великих днях. Донецк, 1957. 203 с.
7. Спогади про Леніна. Т. 1, К., Політвидав України, 1970.
8. 1917 год в Харькове. X., «Пролетарий», 1927. 380 с.
9. Ачканов Г. Очерки о Февральской и Октябрьской революции в Одессе. К., 1927. 70 с.
10. Бош Е. Год борьбы. М., 1925. 264 с.
11. Гамрецький Ю. Ради робітничих депутатів України в 1917 році. К., «Наук. думка», 1966. 218 с.
12. Майоров М. Из истории революционной борьбы на Украине. К., 1922. 107 с.
13. Королівський С. М. Більшовизація Рад на Україні в період підготовки Великої Жовтневої соціалістичної революції. — Наукові записки ХДУ. Кн. 4, 1956, с. 41—68.
14. Харитонов В. Лютнева революція 1917 року на Україні. X., Вид-во Харк. ун-ту, 1966. 258 с.
15. Эрдэ Д. Годы бури и натиска. На Левобережье, кн. 1, ГИЗУ, 1923. 117 с.
16. Эрдэ Д. Революция на Украине. X., «Пролетарий», 1927. 274 с.
17. Ж. «Пролетарская революция».
18. «Партвестник». Орган Николаевского губкома КП(б)У.

Р. Я. ПИРИГ

ПАРТІЙНЕ БУДІВНИЦТВО НА УКРАЇНІ (жовтень 1918 — лютий 1919 рр.)

Партійне будівництво на Україні між II та III з'їздами КП(б)У в історичній літературі спеціально не досліджувалось. У виданнях, присвячених діяльності місцевих більшовицьких організацій, в описах історії Комуністичної партії України і описах історії

обласних партійних організацій наведені окремі важливі дані з питань партійного будівництва на Україні в період громадянської війни [14; 15; 16; 17; 18; 19; 20; 21; 22; 23; 24]. Деякі цікаві матеріали з теми подані також у тритомному виданні «Українська РСР в період громадянської війни», в працях І. К. Рибалки та М. І. Супруненка [26; 28; 29].

У даній статті автор прагне розглянути питання організаційно-політичного зміцнення КП(б)У й удосконалення форм і методів керівництва боротьбою трудящих за відновлення Радянської влади на Україні в згаданий період.

ІІ з'їзд КП(б)У так визначив основні завдання партійних організацій України: «... поглиблення і розширення партійного апарату, перенесення центру ваги організаційної діяльності на територію самої України, концентрація партійних сил переважно в робітничих пунктах України для організованого захоплення в них влади» [2, с. 26].

З метою виконання цих важливих завдань на пленарних засіданнях ЦК КП(б)У 23—26 жовтня 1918 р. були намічені заходи, спрямовані на поліпшення структури й зміцнення керівного складу підпільних партійних організацій. Врахувавши досвід діяльності ЦК першого обрання, крім Закордонного бюро (Й. В. Сталін¹, Е. І. Квірінг, Ф. А. Сергеев (Артем)), було виділено Виконавче бюро (І. М. Гладнев, Ш. А. Грузман, Я. А. Епштейн та ін.), яке мало перебувати в Харкові, здійснювати безпосередній зв'язок з підпільними організаціями, видавати орган ЦК тощо [32, ф. 1, оп. 13, од. зб. 13, арк. 9; 8, с. 388].

ЦК КП(б)У також розглянув питання про діяльність обласних комітетів партії і зміцнив їх керівництво. До Одеського обкому були направлені досвідчені партійні працівники І. Ф. Смирнов, С. І. Соколовська, І. Є. Клименко [32, ф. 1, оп. 13, од. зб. 13, арк. 7]. Київський обком очолили С. В. Косіор і А. С. Бубнов [22, с. 224]. Був також доповнений склад Донецько-Криворізького обкому [32, ф. 1, оп. 13, од. зб. 13, арк. 7]. У грудні 1918 р. згідно з рішенням ЦК РКП(б) на Україні була утворена четверта обласна партійна організація — Кримська [14, с. 30].

У листопаді 1918 р. Закордонне бюро через губкоми РКП(б) звернулося до українських комуністів, що перебували в РРФСР з часів евакуації, з закликом поїхати на Україну для підпільної роботи [32, ф. 1, оп. 2, од. зб. 2, арк. 3]. На цей заклик ЦК відгукнулись українські комуністи, що працювали в Пензі [32, ф. 1, оп. 2, од. зб. 14, арк. 4], Тамбові [3, с. 267], Симбірську [3, с. 335], Казані [3, с. 370] та інших містах. Всього в листопаді-грудні 1918 р. ЦК КП(б)У відібрав і направив на Україну 250 партійних працівників [32, оп. 13, од. зб. 14, арк. 24; с. 53].

У цей період ЦК КП(б)У проводив значну роботу по виданню агітаційної літератури, по зміцненню партійно-політичного апарату

¹ Й. В. Сталін незабаром був відкликаний з ЦК КП(б)У.

українських радянських військ, по здійсненню ленінських настанов у відношеннях з німецькими військами на Україні.

Починаючи з другої половини листопада 1918 року, ЦК КП(б)У головну увагу зосередив на створенні та налагодженні діяльності тимчасового Робітничо-Селянського уряду, до якого ввійшли і члени Закордонного бюро [33, ф. 2, оп. 1, од. зб. 1, арк. 2—13].

З Курська до Харкова у січні 1919 р. переїздить ЦК КП(б)У. Замість Закордонного та Виконавчого бюро була утворена Президія ЦК у складі Я. А. Епштейна, Е. І. Квірінга, Ф. А. Сергеева (Артема), М. В. Реута, П. Л. Ровнера [27, с. 69]. Тепер в умовах відновлення Радянської влади на Україні ЦК основну увагу приділяє керівництву радянським, військовим та господарським будівництвом.

ЦК КП(б)У другого обрання діяв під безпосереднім керівництвом ЦК РКП(б). Найважливіші питання тактики визвольної боротьби вирішувались з допомогою ленінського ЦК. На Україну направлялись кадри досвідчених партійних, радянських, військових працівників. ВЦВК РРФСР надавав більшовицьким організаціям України велику фінансову допомогу. За розвитком подій на Україні уважно стежив В. І. Ленін [1, с. 182—186, 189, 196, 197, 198, 199, 211 та інші].

Більшовицькі організації України діяли в надзвичайно складних умовах. Революція в Німеччині, крах гетьманщини, утворення буржуазно-націоналістичної Директорії, білогвардійщина та іноземна окупація на півдні України — все це вимагало від Центрального Комітету, обласних комітетів КП(б)У вироблення рішучої і вірної тактики, вмілої роз'яснювальної роботи, постійного зміцнення партійних організацій.

У листопаді 1918 р. Київський обласний, губернський та міський комітети партії розгорнули дійову роботу по організації збройної боротьби трудящих. Було оголошено мобілізацію членів партії [9, с. 96], створено районні військові комендатури, вжито заходів щодо озброєння київського пролетаріату [13, с. 172]. Донецько-Криворізький обком провів у цей час конференцію партосередків Павлоградщини з питань організації збройної боротьби [7, с. 247]. Одеський обком КП(б)У у грудні також провів наради сільських комуністів [17, с. 197].

Одночасно проводилась велика роз'яснювальна робота по викриттю контрреволюційної суті Директорії. Тільки більшовиками Київщини було видано близько десяти відозв та листівок [10, с. 255—259]. Повсюдно більшовицькі організації проводили тактику бойкоту так званого Трудового конгресу. Виконком Київської Ради робітничих депутатів визначив його як спробу «...створення представництва національно-куркульських груп» [13, с. 180]. Донецько-Криворізький обком зобов'язав партійні організації зривати вибори до петлюрівського конгресу [32, ф. 1, оп. 2, од. зб. 16, арк. 15]. Вибори до Трудового конгресу зривали також миколаївські більшовики [4, с. 76]. З його критикою на селянському з'їзді

в Житомирі виступив керівник більшовицької організації А. Гілінський [36, ф. 1, оп. 1, од. зб. 120, арк. 28]. Під час виступу на зборах жителів Прилук був забитий петлюрівцями голова місцевого більшовицького комітету О. Г. Бособрод [5, с. 304].

Систематична роз'яснювальна робота комуністів сприяла прискоренню повороту трудящих мас, обдурених Директорією, на бік Радянської влади.

Наприкінці 1918 р. успішно велось партійне будівництво на місцях. Політична обстановка на Україні в цей час дала змогу деяким більшовицьким організаціям вийти з підпілля. В кінці листопада легалізувалась Катеринославська партійна організація. В робітничих кварталах розмістились обласний та міський комітети партії. Почала виходити газета катеринославських більшовиків «Звезда». 1 грудня 1918 р. відбулась міська партконференція [35, ф. 24, оп. 1, од. зб. 369, арк. 5—7]. Систематично проводились партійні конференції і наради в Луганську [25, с. 19]. Міська партійна організація в цей час налічувала 750 комуністів [15, с. 108]. Член ЦК КП(б)У Ш. А. Грузман писав до Москви в листопаді 1918 р.: «Партійний апарат швидко відновлюється. Друкується маса більшовицької літератури» [3, с. 179]. Але в другій половині грудня в зв'язку з наступом контрреволюції більшовицькі організації цих районів змушені були знову піти в підпілля.

У грудні 1918 р. відновили діяльність повітові партійні організації в Кам'янець-Подільському [34, ф. 138, оп. 6, од. зб. 78, арк. 5], в Радомишлі та Бердичеві — на Київщині [37, ф. 9241, оп. 4-а, од. зб. 74, арк. 16]. Успішно створювались в даний період сільські партійні організації. В Анатолівській та Тузлівській волостях на Одещині партійні осередки діяли в 25 селах [17, с. 197]. Найбільшою на Херсонщині була Балтська повітова партійна організація, яка налічувала 150 членів [11, с. 44]. Створення сільських партійних організацій яскраво свідчило про зростання впливу Комуністичної партії на широкі маси трудящого селянства.

Проявом боездатності партійних організацій, активності комуністів, неухильного дотримання норм партійного життя було проведення в умовах підпілля партійних конференцій. Тільки в січні-лютому 1919 р. відбулися міські партійні конференції в Києві [22, с. 227] та Одесі [17, с. 195], Подільська губернська партконференція [21, с. 80], Київська губернська партійна нарада [30, № 13, 7 лют. 1919 р.], Кримська [6, с. 181] та Одеська обласні партійні конференції [17, с. 200], численні повітові партійні конференції. Вони показали, що в складних умовах підпілля більшовицькі організації значно зміцніли і зросли кількісно.

Київська міська партійна організація в середині січня нараховувала 682 члени партії [22, с. 227], а після виходу з підпілля — понад тисячу членів [31, 1919, 22 лют.], до 900 членів зросла Одеська міська парторганізація [18, с. 468]. Одеська обласна більшовицька організація від II з'їзду КП(б)У збільшилася у 5 разів і на початку лютого 1919 р. нараховувала близько 2 тисяч членів

[20, с. 262]. З 35 членів партії у жовтні 1918 р. до 150 — у січні 1919 р. виросла Сімферопольська партійна організація [6, с. 181], а всього в середині січня 1919 р. на обласній конференції комуністів Криму делегати представляли понад 600 членів партії [12, с. 112].

Більшовицькі організації постійно зростали за рахунок приймання до партії кращих представників робітничого класу і трудящого селянства. Приймання до партії в умовах підпілля мало свої особливості. Вступаючи до партії на засідання партійного комітету часто не запрошувались. Як згадує член КПРС з 1918 р. Є. К. Аболін, рішення партійної організації про його прийняття було передано через одного з партійних працівників [39, ф. 10417, оп. 4, од. зб. 1, арк. 5]. Партійних квитків переважна більшість організацій не видавала. А там, де вони вручались, мали довільну форму. Наприклад, Морський райком м. Одеси вручав членам партії квиток у вигляді паперової картки. На одному боці були літери О.К.Б.М.О. (організація комуністів-більшовиків моряків м. Одеси), а також прізвище (чи партійна кличка) та номер квитка. З іншого боку картки були відмітки про сплату членських внесків [38, ф. 2, оп. 1, од. зб. 1057, арк. 3]. Приблизно такі ж квитки, виготовлені з паперу чи матерії, видавались ще деякими підпільними організаціями. Однак основна маса комуністів партійні документи отримувала після відновлення Радянської влади.

Ведення партійної документації в підпіллі було справою небезпечною. Однак великі партійні комітети змушені були вести найбільш необхідну документацію: короткі записи засідань (в них називались не прізвища, а клички підпільників), облік паролів, явок, коштів. Наприклад, Донецько-Криворізький обком від книги інформацій, явок, звітності [32, ф. 1, оп. 2, од. зб. 16, арк. 5].

На жаль, траплялось і так, що подібні документи попадали до рук ворожих контррозвідок, і це призводило до провалу партійної організації. На початку листопада 1918 р. агентами державної варти був розкритий Київський окружний комітет КП(б)У. До рук гетьманської охоранки потрапили протоколи, шифр, партійна переписка [8, с. 404]. В той же час сталися провали партійних комітетів в Черкасах [16, с. 77] та Миколаєві [4, с. 61]. До цих міст були направлені нові працівники, відновлені зв'язки, утворені партійні комітети. Діяльність більшовицьких організацій успішно продовжувалась.

Більшовики були самовідданими і безстрашними борцями за народну справу. В цей період боротьби за відновлення Радянської влади на Україні загинули сотні комуністів. Серед них — члени та кандидати в члени ЦК КП(б)У Ш. А. Грузман, В. Ю. Ключко, І. М. Крейсберг, керівники харківського підпілля М. Тевелев, Є. Приєдїтіс (Йонас), М. Шевченко, київські партпрацівники М. Врублевський, Г. Тимофеева, члени Одеської «Іноземної колєгії» та багато інших.

Незважаючи на складні умови діяльності в підпіллі, втрати, Комуністична партія (більшовиків) України за період від II до III з'їзду КП(б)У домоглася значного організаційно-політичного зміцнення своїх лав. Вдосконалювалась структура більшовицьких організацій. На території України діяли Виконавче бюро ЦК, чотири обласних, сім губернських, десятки повітових та районних комітетів партії, відбувався інтенсивний процес будівництва волосних більшовицьких організацій та сільських партосередків. За чотири місяці кількість членів КП(б)У виросла в два з половиною рази і на кінець лютого 1919 р. досягла 23 тисяч [20, с. 264].

Таким чином, партійне будівництво, проведене більшовицькими організаціями України під керівництвом ЦК РКП(б) і особисто В. І. Леніна, відповідало умовам політичної обстановки Радянської республіки, здійсненню головної лінії партії і забезпечило успішне керівництво відновленням Радянської влади на Україні.

ЛІТЕРАТУРА

1. В. І. Ленін про Україну. Ч. II, 1917—1922. К., Політвидав України, 1969. 760 с.
2. Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів і конференцій. 1918—1956. К., Держполітвидав УРСР, 1958. 703 с.
3. Переписка Секретариата ЦК РКП(б) с местными партийными организациями. Т. 5, М., Политиздат, 1970. 424 с.
4. Боротьба за Радянську владу на Миколаївщині. Зб. спогадів. Миколаїв, Обл. вид., 1959. 186 с.
5. Боротьба за перемогу Радянської влади на Чернігівщині. Зб. спогадів. Чернігів, Обл. вид., 1958. 304 с.
6. Борьба большевиков за Советскую власть в Крыму. Сб. статей. Симферополь, Крымиздат, 1957. 295 с.
7. Борьба за Советы на Екатеринославщине. Сб. воспоминаний и статей, Днепропетровск, 1927. 292 с.
8. Гражданская война на Украине. Сб. документов и материалов. Т. 1, кн. 1, К., «Наук. думка», 1967. 875 с.
9. Киевщина в годы гражданской войны и иностранной военной интервенции. Сб. документов и материалов. К., Госполитиздат УССР, 1962. 443 с.
10. Під гнітом німецького імперіалізму. 1918 рік на Київщині. Статті, спогади, документи, хроніка. К., 1927. 304 с.
11. Сорок років Радянської влади на Херсонщині. Зб. статей. Херсон, Обл. вид., 1957. 165 с.
12. Хроника революционных событий в Крыму. 1917—1920. Симферополь, «Крым», 1969. 189 с.
13. Бубнов А. С. О Красной Армии. М., Воениздат, 1958, 238 с.
14. Волков В. П. За власть Советов. Симферополь, Крымиздат, 1963. 158 с.
15. Гончаренко Н. Г., Потапов В. И. За власть Советов. Вып. 2. Х., Изд-во Харьк. ун-та, 1968. 155 с.
16. До історії більшовицьких організацій на Черкащині. 1917—1920. Черкаси, Обл. вид., 1958. 157 с.
17. З історії Одеської обласної партійної організації. Нариси. Одеса, Кн. вид., 1962. 575 с.
18. За к Л. М. Большевицкое подполье Одессы во время интервенции Антанты (1918—1920 гг.). — В кн.: Из истории рабочего класса и революционного движения. Изд-во Акад. наук СССР, 1958, с. 462—477.
19. Куличенко М. И. Большевики Харьковщины в борьбе за власть Советов (1918—1920). Х., Изд-во Харьк. ун-та, 1966. 247 с.

20. Нариси історії Комуністичної партії України. Вид. 3-е, доп., К., Політвидав України, 1972, 675 с.
21. Нариси історії Вінницької обласної партійної організації. Одеса, «Маяк», 1972, 328 с.
22. Нариси історії Київської обласної партійної організації. К., Політвидав України, 1967, 651 с.
23. Нариси історії Миколаївської обласної партійної організації. Одеса, «Маяк», 1969, 419 с.
24. Нариси історії Харківської обласної партійної організації. Х., «Прапор», 1970, 803 с.
25. Погребной С. Луганский пролетариат в борьбе за Октябрь. Артемовск, 1924, 47 с.
26. Рибалка І. К. Відновлення Радянської влади на Україні (1918—1919 рр.). Х., Обл. вид., 1957, 295 с.
27. Случевська С. Я. До питання про партійне будівництво на Україні в роки громадянської війни (1918—1920 рр.). «Український історичний журнал», 1968, № 1, с. 68—77.
28. Супруненко Н. И. Очерки истории гражданской войны и иностранной военной интервенции на Украине. (1918—1920 гг.). М., «Наука», 1966, 455 с.
29. Українська РСР в роки громадянської війни. Т. 2. К., Політвидав України, 1968, 423 с.
30. Газ. «Киевский коммунист». Орган Киевского областного и городского комитетов КП(б)У.
31. Газ. «Известия Киевского Совета рабочих депутатов».
32. Партійний архів Інституту історії партії ЦК Компартії України.
33. Центральний державний архів Жовтневої соціалістичної революції УРСР.
34. Партійний архів Вінницького обкому Компартії України.
35. Партійний архів Дніпропетровського обкому Компартії України.
36. Партійний архів Житомирського обкому Компартії України.
37. Партійний архів Київського обкому Компартії України.
38. Партійний архів Одеського обкому Компартії України.
39. Партійний архів Харківського обкому Компартії України.

Є. Ю. МАЛЕНКО, канд. іст. наук

БІЛЬШОВИКИ СУМЩИНИ В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ І ДРУГОЇ РЕВОЛЮЦІЇ В РОСІЇ (липень 1914 — лютий 1917 рр.)

Наукове розроблення питання історії більшовицьких організацій Сумщини має важливе значення для глибшого вивчення історії Комуністичної партії України — одного з бойових загонів КПРС. Необхідність цієї статті обумовлюється ще й тим, що в науковій літературі по суті немає праць, присвячених цьому питанню, оскільки автори, досліджуючи діяльність лише деяких партійних організацій протягом 1914—1917 рр., не ставили перед собою завдання висвітлити діяльність саме партійних організацій Сумщини [2; 4; 5; 6; 7; 8].

Дана публікація — одна з спроб на основі вивчення фактичного й архівного матеріалів відтворити діяльність більшовиків Сумщини в роки першої світової війни і Лютневої революції в Росії.

19 липня (1 серпня) 1914 р. розпочалася перша світова імперіалістична війна. «Війна, — підкреслював В. І. Ленін, — не випадковість, не «гріх», як думають християнські попи..., а неми-

нучий ступінь капіталізму, така ж законна форма *капіталістичного* життя, як і мир» [1, с. 35]. Більшовицька партія на чолі з В. І. Леніним була єдиною марксистською партією, яка до кінця залишалась вірною справі соціалізму і пролетарському інтернаціоналізму, твердо і послідовно вела рішучу боротьбу проти імперіалістичної війни, проти царизму, поміщиків і капіталістів.

Керуючись ленінською тактикою в питаннях війни, миру і соціалістичної революції, більшовики України, переборюючи труднощі, за допомогою ЦК РСДРП відновлювали партійну роботу на місцях, брали активну участь у легальних організаціях: профспілках, лікарняних касах, культурно-освітніх товариствах, за допомогою яких зміцнювали свої зв'язки з робітниками.

Царизм і буржуазія в роки війни з метою придушення національно-визвольного руху в країні розпалювали шовінізм і націоналізм. У зв'язку з цим більшовики України посилили боротьбу за виховання трудящих мас у дусі пролетарського інтернаціоналізму, за зміцнення дружби між робітниками всіх національностей і згуртування їх навколо робітничого класу Росії.

У роки світової війни на Сумщині існували невеликі партійні групи в Конотопі, Сумах, Шостці, на залізничній станції Білопілья і на Кияницькому цукровому заводі Сумського повіту [7, с. 59]. Найбільш активно працювала Конотопська група «правдистів». У 1916 р. вона під керівництвом П. І. Новикова заснувала підпільну друкарню і бібліотеку, розробила статут організації [7, с. 59]. Один з активних її членів І. Т. Марченко писав, що з метою пожвавлення партійної роботи серед робітників головних залізничних майстерень і залучення найбільш активних робітників у члени партії ми вирішили закріпити за кожним з них один з цехів або відділ, де він був зобов'язаний систематично вести агітаційну роботу [10, ф. 103, оп. 2, од. зб. 26, арк. 44—45].

Більшовики Конотопа організовували нелегальні збори і масовки робітників, виступали на них з промовами, роз'яснювали, що війна ведеться в інтересах буржуазії і царизму, закликали посилити боротьбу проти війни і царизму. Скориставшись тим, що з перших днів війни через вузлову станцію Конотоп проходило багато військових ешелонів на Південно-Західний фронт, більшовики проводили з проїжджими солдатами бесіди, в яких викривали імперіалістичну політику царизму, розповсюджували між ними антивоєнні листівки. Крім цього, члени партійної організації посилено займалися підвищенням своїх політичних знань, вивчаючи твори Маркса, Енгельса, Леніна. Завдяки зв'язкам з робітниками Москви і Києва їм вдалося дістати «Маніфест Комуністичної партії» Маркса і Енгельса, перший і другий том «Капіталу», окремі праці В. І. Леніна, написані в роки війни, що дало їм можливість зайняти правильну позицію в питаннях війни, миру і революції [2, с. 61].

У Сумах працювала об'єднана партійна організація. Соціал-демократичні групи були на заводах Павлівському рафінадному,

сільськогосподарських машин Погуляйченка і на бельгійському машинобудівному. На останньому існувала найавторитетніша група, очолювана більшовиками В. Новиковим-Медовщиковим і Я. Марченком. Невелика партійна група виникла на Шосткінському пороховому заводі під керівництвом П. Ф. Бескровного, Г. Г. Петруні, Супруна та ін. [10, ф. 768, оп. 1, од. зб. 52, арк. 35].

В Охтирському і Сумському повітах революційну роботу серед робітників і селян вели більшовики-засланці. В зв'язку з розгортанням більшовицької агітації в цих повітах харківський губернатор звернувся з проханням до міністра внутрішніх справ заборонити надалі висилання більшовиків на територію цих повітів.

Робітники Сумщини під керівництвом більшовиків включилися в страйкову боротьбу. Однак переважна більшість страйків мала економічний характер, були короткочасними і малочисельними. 9 вересня оголосили страйк робітники Віринського цукрового заводу Сумського повіту. Вони пред'явили вимогу капіталісту Харитоненку про підвищення заробітної плати. 13 вересня робітники Павлівського рафінадного заводу припинили роботу і поставили вимогу про збільшення заробітної плати на 3 крб. в місяць. Їх страйк закінчився перемогою [11, ф. 3, оп. 3, од. зб. 5198, арк. 5]. 13 жовтня почали страйк 170 робітників Шосткінського порохового заводу [9, ф. 304, од. зб. 1606, арк. 32—33]. 7 лютого 1916 року внаслідок здорожання життєвого рівня знову страйкували 2103 робітники Павлівського рафінадного заводу. Вони пред'явили капіталісту Харитоненку вимогу про підвищення заробітної плати на 25% [9, ф. 318, од. зб. 1662, арк. 24]. Адміністрація заводу 9 лютого була змушена задовольнити вимоги страйкарів. У лютому і в липні 1916 року страйкували робітники бельгійського машинобудівного заводу в Сумах, а в грудні робітники порохового заводу міста Шостки [5, с. 32, 600].

Героїчна боротьба робітничого класу з імперіалістичною політикою царизму в роки війни зустріла гаряче співчуття і підтримку багатомільйонного селянства Росії. 8—12 квітня 1915 р. відбулося велике повстання селян села Нижньої Сироватки Сумського повіту, в якому брали участь 2 тисячі селян, незадоволених проведеним землевпорядних робіт.

Повсталі селяни проявили упертість в боротьбі. Вони розгромили волосну управу, убили двох куркулів, які були ініціаторами запровадження відрубної системи, тяжко поранили справника, урядника і двох стражників, легко поранили трьох членів землевпорядної комісії і декілька чоловік — місцевих селян-відрубників. Царський уряд жорстоко придушив повстання. 43 активних учасників було заарештовано і віддано до суду, більшість з підсудних відшмаговано різками і заслано на різні строки до Сибіру [11, ф. 3, од. зб. 5106, арк. 54].

Внаслідок посилення голоду в країні відбувались численні стихійні виступи трудящих мас, які супроводжувались розгромом продовольчих магазинів. 16 травня 1916 р. юрба зголоднілих жі-

нок-солдаток і дітей розгромила крамниці одного з найбагатших купців міста Суми Кулешова. До них приєдналися кілька сот прибулих до Сум селян-новобранців, а також жителі міста. Двохтисячний натовп людей, озброєних кілками і голоблями, не дав можливості прибулим поліцаям «встановити порядок». Тоді місцева влада звернулась з проханням до воєнного коменданта надіслати загін солдатів для придушення виступу жителів Сум [11, ф. 3, од. зб. 5858, арк. 44]. Голодні бунти відбувалися і в інших повітах Сумщини.

1917 р. ознаменувався дальшим бурхливим зростанням революційного руху в країні. У відповідь на заклик Російського бюро ЦК і Петроградського комітету більшовиків відзначити 12-ту річницю «кривавої неділі» масовими політичними страйками, більшовики Конотопа у січні 1917 р. провели нелегальні збори робітників-активістів. На зборах виступали керівники партійної групи П. І. Новиков, К. Т. Неровня, І. Т. Марченко та ін. [4, с. 37].

У ніч на 9 січня 1917 р. на вулицях Шостки були розкидані більшовицькі прокламації, надруковані на гектографі. На думку Глухівського справника, ці прокламації були надруковані і розповсюджені прибулими з Петрограда групою робітників Путилівського та інших заводів для роботи на пороховому заводі в Шостці. В прокламації говорилося: «Товариші! Пора вже кінчати з війною і німцями, а починати воювати з своїм справжнім ворогом — царизмом і урядом. Життя стає неможливим. Все дороге. Купці хліб поховали, а кажуть немає. Міністрам місце на каторзі. На фронті патронів немає, а у поліцейських скільки завгодно, ще й кулемети їм дали і коли з голоду попросите хліба — поліція буде стріляти у вас. Ми не забули 1905 рік. Вставай, піднімайся робочий народ» [9, ф. 317, од. зб. 6053, арк. 4, 6].

За робітничим класом посилило боротьбу багатомільйонне селянство, розгортався національно-визвольний рух пригноблених народів Росії. Під впливом революційних виступів робітників і селян виникали повстання солдатів діючої армії. Країна невпинно йшла назустріч другій буржуазно-демократичній революції.

27 лютого 1917 року повсталі робітники Петрограда при підтримці солдатів повалили самодержавство. Друга буржуазно-демократична революція в Росії перемогла. В день перемоги повстання на заклик більшовиків відбулися вибори в Ради робітничих і солдатських депутатів. Одночасно буржуазія, при підтримці есеро-меншовицьких лідерів, створила Тамчасовий уряд.

Таким чином, склалась своєрідна історична обстановка — двовладдя, переплетення двох диктатур — буржуазної в особі Тамчасового уряду і революційно-демократичної диктатури пролетаріату та селянства в особі Рад.

Перемога Лютневої революції в Петрограді поклала початок поваленню самодержавства на Україні. За пролетаріатом великих промислових центрів робітники Сумщини під керівництвом біль-

шовиків теж розпочали вибори до Рад. Перша Рада робітничих депутатів на Сумщині була обрана 5 березня 1917 р. в Шостці. 5—7 березня відбулися вибори депутатів до Конотопської Ради, 8 — обрано Сумську Раду, 9 — Глухівську Раду робітничих і селянських депутатів. До кінця першої половини березня 1917 р. відбулися вибори до Рад в Лебедині, Охтирці, Кролевеці та інших містах Сумщини [5, с. 32].

Але більшість депутатських місць в Радах на Сумщині захопили меншовики, есери й представники націоналістичних партій, які підтримували Тимчасовий уряд. Це трапилось тому, що більшовицькі організації були на той час малочисленні, а трудящим масам бракувало потрібної організованості й політичної свідомості.

Одночасно з Радами на Сумщині почали створюватись і місцеві органи буржуазного Тимчасового уряду — повітові комісаріати, які в своїй діяльності спирались на «громадські комітети», до складу яких входили представники капіталістів і поміщиків.

За прикладом робітників Петрограда, Києва, Харкова більшовики Конотопа 1 березня 1917 р. організували загін робітничої дружини, до якого вступили найбільш активні робітники. Керівником обрали слюсара залізничних майстерень І. М. Петрушенка. Загін арештував представників місцевих органів царської влади в Конотопі і в інших селах повіту. Дружинники охороняли найбільш важливі об'єкти: станцію, залізничні майстерні, паровозне депо та ін. [5, с. 256].

Видатною перемогою п'ятитисячного колективу головних залізничних майстерень Конотопу було запровадження з ініціативи більшовиків 8 березня 1917 р. восьмигодинного робочого дня. У першій половині березня 1917 р. більшовики Конотопа подали практичну допомогу в установленні восьмигодинного робочого дня робітникам і службовцям Бахмацького залізничного вузла [3, с. 207].

У період проведення Лютневої революції посилювався національно-визвольний рух на Україні. Буржуазія намагалась використати його в своїх інтересах, захопити владу і відвернути широкі трудящі маси від боротьби за розв'язання головних соціальних проблем революції. 3—4 березня 1917 р. в Києві буржуазні націоналістичні партії створили український контрреволюційний орган — Центральну раду, яка виступила союзником буржуазного Тимчасового уряду та міжнародного імперіалізму і заклятим ворогом трудящих України.

Тепер перед партією більшовиків стояло величезне завдання — роз'яснити широким масам робітників і селян контрреволюційний характер Тимчасового уряду та його місцевих органів, хибність і порочність угодовської політики меншовиків, есерів та українських буржуазних націоналістів, необхідність переростання буржуазно-демократичної революції в соціалістичну і передачі всієї влади до рук Рад.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ленін В. І. Становище і завдання соціалістичного Інтернаціоналу. — Ленін В. І. Півне збір. тв., т. 26, с. 31—36.
2. Бабко В. В годы подполья. К., Госполитиздат УССР, 1950. 168 с.
3. Боротьба за перемогу Радянської влади на Україні. Спогади учасників Великої Жовтневої соціалістичної революції. К., 1957. 342 с.
4. Варавва В. М., Маленко Е. Е. Молодость столетнего завода. Очерк истории Конотопского паровозо-вагоноремонтного завода. Х., «Прапор», 1970. 175 с.
5. Історія міст і сіл УРСР. Сумська область. К., АН УРСР, 1973. 690 с.
6. Маленко Е. Ю. Більшовики Сумщини в період між першою і другою буржуазно-демократичними революціями в Росії (червень 1907 р. — лютий 1917 р.), Суми, 1963. 30 с.
7. Сидорчук М. Т. Більшовики України в період першої світової війни і Лютневої революції (1914 — лютий 1917). Львів, Вид-во Львівського ун-ту, 1966. 267 с.
8. Харитонов В. Л. Лютнева революція 1917 року на Україні. Х., Вид-во Харк. ун-ту, 1966. 258 с.
9. Центральний державний історичний архів (м. Київ).
10. Партійний архів Чернігівського обкому Компартії України.
11. Харківський обласний державний архів.

Є. Т. ЄВСЄЄВ

ДО ПИТАННЯ ПРО КЕРІВНИЦТВО КП(б)У КОМІТЕТАМИ НЕЗАМОЖНИХ СЕЛЯН (1925 — 1929 рр.)

VIII з'їзд РКП(б) прийняв рішення, спрямовані на залучення середняка до соціалістичного будівництва. Курс на нейтралізацію середняка замінювався курсом на союз з ним. У цій справі комуністи України спирались на сільради та громадські організації, в першу чергу на комітети незаможних селян (КНС).

Питання про партійне керівництво комнезами знайшло висвітлення в працях істориків М. Д. Березовчука, П. С. Загорського і П. К. Стояна, І. І. Слинька [7; 11; 12]. Але деякі його аспекти, зокрема діяльність КП(б)У по підвищенню ролі КНС у боротьбі за зміцнення союзу робітничого класу та бідноти з середняком, можуть бути розкриті дещо повніше. Це й зумовило вибір теми статті, мета якої — розглянути в цьому плані керівництво з боку парторганізацій регулюванням соціального складу КНС та підвищенням їх громадсько-політичної активності в напрямку зміцнення союзу з середняком.

1925—1929 рр. були важливим періодом діяльності партії по керівництву КНС. Він почався реорганізацією комнезамів, що мало особливе значення для зміцнення союзу з середняком, і завершився масовим колгоспним рухом, що означав «рішучий поворот середнячких мас до соціалізму» [1, ч. III, с. 17].

Згідно з рішенням липневого (1925 р.) Пленуму ЦК КП(б)У КНС було перетворено в добровільні, позбавлені адміністративних функцій організації. Пленум ЦК РКП(б), затвердивши це рішення, зазначив, що КНС «повинні спрямувати свою діяльність на

згуртування бідняків і середняків» [1, ч. II, с. 173—174]. В ході реорганізації було прийнято новий статут КНС, в якому вказувалось, що всі заходи комнезамам слід проводити разом з середняками [5, с. 363]. У листі ЦК КП(б)У партійним осередкам про рішення липневого Пленуму говорилося, що опорою Радянської влади була й буде біднота, і зміцнення союзу з середняком проводиться в її інтересах [14, ф. 1, оп. 1, од. зб. 958, арк. 51]. У відповідності з цими вказівками приймалися рішення партійними організаціями на місцях. Так, в резолюції XI Куп'янської окружної партконференції (листопад 1925 р.) зазначалось, що, допомагаючи економічно і політично зміцнювати КНС, парторганізації «повинні підвести селянську бідноту до середняцького селянства» [16, ф. 3, оп. 1, од. зб. 20, арк. 64]. IX з'їзд КП(б)У (грудень 1925 р.) вказав на необхідність спрямувати «всю діяльність... комнезамів у дусі найтіснішого союзу бідняка з середняком» [2, с. 258]. З самого початку існування КНС їх завданням було згуртування бідноти та середняцтва. Реорганізація знаменувала серйозне зрушення в цій справі. Пленум ВЦКНС (травень 1926 р.), розглядаючи її результати, відзначив, що на селі досягнуто більш тісних зв'язків і доброзичливих відносин між біднотою та середняками, і це посилило їх спільний опір куркульству [14, ф. 1, оп. 1, од. зб. 958, арк. 18]. Сумська окружна газета «Плуг і молот» у редакційній статті «Реорганізація дала гарні наслідки» підкреслювала, що авторитет комнезамів значно зріс, і середняки обирають до сільрад навіть тих членів КНС, які після революції відрізали у них землю [20]. Наслідком реорганізації було значне покращання складу КНС, зокрема збільшувався партійний та комсомольський прошарок в їх рядах, особливо серед активу. Наприклад, якщо до реорганізації серед керівного складу КНС по Куп'янському округу комуністів і комсомольців було 6,4%, то після (жовтень 1926 р.) — 15,5% [16, ф. 3, оп. 1, од. зб. 120, арк. 72]. Після реорганізації ряди КНС неухильно і швидко росли з 585 тис. в січні 1926 р. до 1 млн. 358 тис. на 1 квітня 1929 р. [14, ф. 1, оп. 1, од. зб. 1475, арк. 3].

Партійні організації надавали великого значення не лише їх кількісному зростанню, але й регулюванню соціального складу. Напередодні реорганізації в липні 1925 р. середняків у КНС було 26,4% [14, ф. 1, оп. 1, од. зб. 752, арк. 186]; на 1 жовтня 1926 р. незможні становили 64,4%, середні — 32,4, заможні (тобто вище-середні, заможні середняки) — 3,2, а на 1 жовтня 1927 р. відповідно 64,9, 32,0 і 3,1 [18, ф. 257, оп. 1, од. зб. 716, арк. 8; 5, с. 499]. На пленумі ЦК КП(б)У в березні 1928 р. наводились дані про те, що в КНС 40% — середняки [14, ф. 1, оп. 1—13, од. зб. 267, арк. 29]. На грудень 1928 р. в комнезамах було, згідно з матеріалами обслідування ВЦКНС, 32% середняків і 3% заможних [5, с. 497]. Тому твердження М. Д. Березовчука, ніби на кінець 1928 р. в КНС біднота становила вже більше 80% [11, с. 38], є сумнівним. П. С. Загорський і П. К. Стоян просто пишуть, що «значний про-

цент в комнезамах складали середняки» [12, с. 104]. Не можна погодитись з висновком авторів доповіді сільвідділу ЦК КП(б)У, що у вересні 1929 р. середняки становили 25% складу комнезамів. У цьому ж документі говориться, що 46,9% членів КНС обкладено сільгосподатком [14, ф. 1, оп. 1, од. зб. 1475, арк. 45]. В цей час не оподатковувались практично всі бідняцькі господарства. Отже, мало ймовірно, що майже половина оподаткованих членів КНС була бідною. Більш вірогідним здається те, що середняки в КНС становили не 25%, а близько 40%. Таким чином, пітома вага середняків у КНС після реорганізації зростала і в 1926—1929 роках становила не менше третини. Чим це пояснюється?

Процес осереднячування бідноти в КНС продовжувався протягом всього розглядуваного періоду. Лише за 1927 р. близько 10% бідняків з членів КНС стали середняками [5, с. 499]. У вересні 1929 р. сільвідділ ЦК КП(б)У в доповіді ЦК відзначав, що значна частина членів КНС — середняки, і це пояснюється головним чином осереднячуванням бідноти, а не прийомом середняків [14, ф. 1, оп. 1, од. зб. 1475, арк. 6].

Але приймали і середняків. Хто ж з них ішов у КНС?

Участь у громадсько-політичному житті села, в численних кампаніях вимагала багато сил, часу, відвертала від ведення свого господарства, викликала не лише лють, а й помсту куркульства, що мала масовий характер і часто завдавала значні збитки, шкоду господарству (підпали будівель, скірт тощо). Тому зрозуміло, що з середняків до КНС ішов актив, свідомий елемент, непримиренно настроєний проти куркулів. Реорганізація комнезамів, всі політичні та господарські кампанії на селі проводились під гаслом всемірного зміцнення союзу робітничого класу і бідноти з середняком. Тому основна маса середняцтва усвідомлювала спільність своїх корінних інтересів з бідною, що згуртовувало середняків навколо комнезамів, вело до їх підтримки, тісної єдності з ними, до прийому середняків у КНС.

Про великий інтерес середняків до діяльності комнезамів свідчать, наприклад, такі факти. На звітно-виборчих зборах КНС у 1927 р. в Лубенському окрузі було присутніх 4,3 тис. чоловік бідноти і 2,4 тис. середняків, з них 650 середняків не членів комнезамів; у Харківському окрузі середняків, що не були членами КНС, на цих зборах було 17,5% всіх присутніх, в Ізюмському — близько 15% [18, ф. 257, оп. 1, од. зб. 609, арк. 83, 95, 258; од. зб. 610, арк. 88].

Статут організації не називав середняків ні серед тих, кого можна приймати, ні серед тих, кого не можна. Це було викликано надзвичайною складністю питання і конкретними обставинами. Небезпечними були обидві крайності: як позбавлення можливості працівників на місцях підійти до прийому кожного окремого сільського активіста з точки зору інтересів зміцнення КНС і антикуркульського блоку, так і надмірне наповнення комнезамів представниками середняків і заможних. Про класову ж принципо-

вість статуту переконливо свідчить те, що в ньому прямо заборонявся прийом заможних (так тоді в офіційних документах називали вищесередніх) та куркулів і докладно перераховувались основні їх ознаки, щоб звести до мінімуму різне тлумачення статутних норм.

Розгляньмо деякі причини прийому середняків у КНС.

Ще в 1923 р. було прийнято постанову ВУЦВК, в якій вказувалось, що в КНС можуть вступати «учасники колективних господарств» [5, с. 185]. Тоді, в 1923 р., в колективах середняки становили вкрай незначний процент, і така вказівка не могла серйозно вплинути на розширення прийому їх до КНС. А в 1926—29 роках становище змінилось. У цей період, особливо з 1928 р., питома вага середняків у колективних господарствах помітно зросла, зокрема, завдяки значному збільшенню кількості ТСОЗів, де ця соціальна група переважала. Другою причиною прийому середняків у КНС стало те, що були настанови залучати в партію кращу, активну і перевірену частину середняцтва. На місцях вони сприймалися як дозвіл середнякам вступати до КНС. Так, в ході кампанії перевиборів керівних органів комнезамів у 1927 р. в Полтавському окрузі присутні на зборах вимагали пояснити, чому середняків, приймаючи в партію, не приймають у КНС, адже партія керує селянством [18, ф. 257, оп. 1, од. зб. 609, арк. 144]. Середняки становили помітну частину сільських партосередків. На квітень 1929 р. з сільських комуністів, що вели своє господарство з вартістю засобів виробництва понад 800 крб. (тобто середніх), було 21,8% [14, ф. 1, оп. 1—13, од. зб. 304, арк. 194]. А комуністи на селі мусили активно працювати в КНС. Наприклад, пленум Куп'янського окружкому (січень 1926 р.) прийняв рішення «залучити в ряди КНС всіх членів партії, кандидатів і членів ВЛКСМ, працюючих на селі» [16, ф. 3, оп. 1, од. зб. 48, арк. 4]. Оскільки в розглядуваний період спостерігалось різке зростання партійних рядів на селі, то це мало безпосередній вплив на зростання числа середняків-комуністів у КНС.

Матеріали обстеження комнезамів свідчать, що вступали до КНС головним чином маломіцні середняки (так звані нижчесередні), колишні бідняки, що осереднячилися після революції [4, с. 19, 144].

Отже, до КНС приймали середняків головним чином найбільш активних і свідомих, близьких до бідноти, в тому числі комуністів і колгоспників. Оцінюючи факт наявності в КНС значної кількості середняків, можна цілком погодитись з висновком одного з визначних дослідників історії комнезамів М. Д. Березовчука про те, що «об'єднання в комнезамах найбільш активної і свідомої частини села із бідноти і середняків сприяло дальшому зміцненню союзу робітничого класу з трудящим селянством і посиленню впливу партії на середнє селянство» [11, с. 13].

КНС, в складі яких було мало середняків, нерідко не відзначались працездатністю та високим авторитетом. Так, в селі Петрівці

Красноградського району Полтавського округу, де з 85 членів КНС був лише 1 середняк (1926 р.), порушився спільний фронт бідноти і середняків проти куркульства, тут верховодили по-куркульському настроєні заможні, які витіснили бідноту з кооперативних організацій, висловлювали невдоволення звільненням бідноти від податків тощо [14, ф. 1, од. зб. 955, арк. 15—18]. Небажаним було також перебування в КНС заможних та переважання середняків, бо це могло вести до недостатньо послідовного захисту інтересів бідноти. Наприклад, в Харцизькому сільКНС Лубенського округу було 25% заможних (1929 р.), тому тут куркулі домоглись послаблення позицій бідноти [23].

Місцеві партійні органи і керівництво КНС значну увагу приділяли регулюванню соціального складу комнезамів. Так, Лубенський окрКНС в січні 1929 р. дав на місця розпорядження виключити з КНС заможних і запропонував зняти голову Тарандинцівської райКНС за помилки, допущені в регулюванні соціального складу комнезамів [22]. Ніжинський окружний партійний комітет (ОПК) прийняв рішення (жовтень 1929 р.) «вжити найрішучіших заходів до очищення організації КНС від соціально чужих елементів» [17, ф. 11, оп. 1, од. зб. 533, арк. 224]. IV поширеним пленум Лубенського ОПК (кінець 1929 р.) в постанові зазначив, що на КНС «покладається величезне завдання організації бідняцько-середняцьких мас селянства та зміцнення блоку робітничого класу з середняцтвом», у зв'язку з чим необхідно очистити комнезами від класово нестійких елементів, але залишити тих, що осереднячилися під час перебування в КНС, якщо вони прихильно ставляться до колективізації [15, ф. 6, оп. 1, од. зб. 18, арк. 577].

На відміну від заможних (вищесередніх) основну масу середняків — членів КНС, не можна було виключати з організації через їх небідняцьке господарство. Оскільки значна частина бідноти осереднячувалась в КНС, то довелось б систематично виключати з їх рядів відданих партії і Радянській владі сільських активістів. Пленум ВЦКНС, що відбувся в червні 1927 р., запропонував місцевим організаціям КНС утримуватись не лише від масового, але й поодинокого виключення середняків, які не порушують статут; в кожному випадку необхідність виключення обов'язково повинні перевіряти райКНС [9, с. 9]. Випадки виключення середняків з КНС викликали гостре невдоволення широких кіл цього прошарку [14, ф. 1, оп. 1—70, од. зб. 202, арк. 22].

Середняки в КНС відзначались активністю. Прямим її показником і ознакою високого авторитету багатьох середняків у КНС був високий їх процент серед обраних до керівних органів комнезамів. У 1927 р. серед членів президій сільКНС було 30,8% середняків [5, с. 499]. У 1928 р. 33,4% членів Кременчуцької окружної організації КНС платили податок понад 16 крб. (ознака нижчесередніх і середніх господарств), а з членів президій сільКНС — 31,7%, райКНС — 24,4% [19, ф. 2038, оп. 1, од. зб. 466, арк. 4—5].

Восени 1929 р. селян з засівом понад 3 дес. в президіях сільКНС було 39,7%, серед голів президії — 40,3%, в тому числі більше 6 дес. — 10,4% і 10,2%, по Ізюмському округу в президіях сільКНС було 34% середняків [14, ф. 1, оп. 1, од. зб. 1475, арк. 23, 34]. Отже, в керівництві обиралось багато середняків, а в сільКНС в процентному відношенні деколи навіть більше, ніж їх було в організації. А це вже не можна пояснити інакше, ніж активністю, авторитетом обраних.

На основі рішень з'їздів, конференцій ВКП(б) та КП(б)У, настанов ЦК КП(б)У окружні партійні комітети здійснювали керівництво різнобічною діяльністю КНС, спрямованою на зміцнення союзу з середняком. Так, Ізюмський ОПК лише за перше півріччя 1929 р. кілька разів розглядав питання роботи КНС, заслуховував окрКНС. Рішення були спрямовані на регулювання в інтересах бідноти та середняків соціального складу комнезамів, зокрема проти виключення з них маломісних середняків; націлювали КНС на організацію супряжних груп з бідноти і середняків та середняцьких груп добровільної допомоги бідноті засівним матеріалом, тягловою силою, реманентом, на активну участь в машинопостачанні села з тим, щоб здійснювати контроль за соціальним складом покупців в інтересах бідноти і середняків. Окружком зобов'язав райкоми домагатись, щоб під керівництвом партійних осередків «КНС стали дійсно передовим проводирем» соціалістичних перетворень на селі, боролись за зміцнення та авторитет колгоспів, залучали середняцтво в колгоспи і кооперативи. ОПК дав вказівки КНС систематично, з участю середняків, розглядати питання господарського та громадського життя цього прошарку, вести серед нього масову роботу, особливо під час кампанії виборів Рад, при проведенні всіх заходів налагоджувати зв'язок бідноти та середняків [16, ф. 4, оп. 1, од. зб. 25, арк. 269, 286; од. зб. 27, арк. 26, 45, 102; од. зб. 28, арк. 76—79].

Робота парторганізацій по зміцненню КНС, розширенню їх впливу на маси та їх діяльність по організації бідноти і середняків на виконання рішень партії мала значні успіхи. Про це яскраво свідчило зростання питомої ваги членів КНС у Радах. Так, в 1927 р. члени КНС становили на селі 8,6% виборців, а до сільрад їх було обрано 35,2% [14, ф. 1, оп. 1, од. зб. 1126, арк. 44] проти 29,3% в 1926 р. [7, с. 113]. Якщо в КНС, як зазначалось, в 1927 р. було 32% середняків, то серед обраних в сільради членів КНС їх було 49,6% [14, ф. 1, оп. 1, од. зб. 1126, арк. 16]. Оцінюючи результати виборів до Рад, пленум ВЦКНС відзначив, що в ході кампанії КНС відіграли значну роль у зміцненні союзу бідноти з середняком, що сприяло підвищенню їх авторитету і довір'я до них з боку широких кіл трудового селянства [9, с. 12]. Серед голів сільрад, обраних в 1929 р., членів КНС було 69% [7, с. 137].

Комітети незаможних селян, що об'єднували в своїх рядах активну частину бідноти і політично свідомих середняків, вели важливу, велику роботу по завоюванню середняцтва на бік Ра-

дьянської влади. Вони залучали широкі середняцькі маси до кооперативів, які були «могутнім засобом практичного здійснення міцного союзу незаможників і середняків» [12, с. 101]. X з'їзд КП(б)У (листопад 1927 р.) зазначив, що КНС повинні забезпечити «найширшу участь бідноти і маси середняків у розвитку сільського господарства» шляхом залучення їх до кооперації та колективізації, що КНС — «одна з основних підойм пролетарського впливу на селі» [2, с. 387]. ЦК КП(б)У надавав цій стороні діяльності комнезамів важливого значення. Так, Оргбюро ЦК у постанові по доповіді Кременчуцького ОПК (1926 р.) вказало як на недолік на недостатнє залучення комнезамами середняків до сільськогосподарської кооперації [14, ф. 1, оп. 1, од. зб. 851, арк. 10]. Велику увагу звертали на це й місцеві партійні організації. XII Харківська окружна партконференція (листопад 1927 р.) постановила розвивати ініціативу КНС «в напрямку колективізації і кооперування сільського господарства, проводячи цю роботу в повній відповідності з директивами партії про зміцнення блоку бідноти й середняка» [5, с. 452]. IV окружний з'їзд КНС Кременчуччини (жовтень 1928 р.) постановив «закріпити щільне зміцнення спілки бідноти з середняцтвом шляхом дружної роботи в коопераціях та організації колоб'єднань з бідняцько-середняцьких господарств» [10, с. 7]. Про успішну діяльність комнезамів у цьому напрямку свідчить той факт, що лише за 1926/27 господарський рік за ініціативою КНС було організовано понад 2 тис. різних кооперативних об'єднань [6, с. 358], а з 1925 р. по 1928 р. питома вага середняків у кооперативах зросла з 33 до 37,2% при величезному зрості загальної кількості [13, с. 68]. Партійні організації націлювали КНС на боротьбу проти спроб куркульства захопити керівні органи кооперації, за забезпечення в них міцного блоку представників бідноти та середняцтва. В директиві ЦК КП(б)У місцевим парторганізаціям до проведення виборів керівних органів низової кооперації на селі (1927 р.) говориться, що для забезпечення єдності бідноти та середняків треба в ході кампанії практикувати залучення на збори КНС активних середняків «для розробки питань, зв'язаних з перевиборами та формуванням нових органів керування кооперації» [14, ф. 1, оп. 1, од. зб. 1132, арк. 73]. XII Харківська окружна партконференція зазначила, що треба посилено проводити роботу по створенню «широких кадрів соціалістичних кооператорів з бідноти та активістів-середняків», посиливши за допомогою КНС боротьбу з намаганнями куркульства оволодіти низовою кооперацією [3, с. 54]. Лубенський ОПК (лютий 1929 р.) поставив перед комнезамами завдання під час виборів керуючих органів кооперації забезпечити там представництво поряд з наймитами і біднотою кращої частини середняцького активу [15, ф. 6, оп. 1, од. зб. 18, арк. 340]. Факти свідчать про значну участь представників середняцтва в керівництві кооперацією. II пленум ВЦКНС (1927 р.) зазначав, що серед членів КНС, обраних до органів керування сільськогосподарською кооперацією,

помітно переважають ті, хто «по господарській забезпеченості наближається до середняків, або просто є середняками» [9, с. 16]. Свідченням посилення впливу комнезамів на кооперацію був швидкий зріст питомої ваги членів КНС в її керівництві. Так, в правліннях кредитної сільськогосподарської кооперації в 1927 р. їх було 41,9%, а в 1929 р. — 65,2%, а в радах — 44,6 і 60,2%, в ревкомісіях — 39,5 і 52,2% [18, ф. 783, оп. 1, од. зб. 2058, арк. 77]. В правліннях споживчої кооперації за 1928/29 р. членів КНС збільшилось з 42 до 57,3% [7, с. 139].

ЦК КП(б)У націлював місцеві партійні організації на те, щоб «провести серед КНС і бідноти роз'яснення значення союзу з середняками, щоб позбутися випадків антисередняцьких настроїв» [14, ф. 1, оп. 1, од. зб. 1471, арк. 10]. Місцеві партійні організації приймали відповідні рішення. Так, Ніжинський ОПК (лютий 1929 р.) постановив скерувати думку організації КНС на зміцнення спілки бідноти з середняком [17, ф. 11, оп. 1, од. зб. 531, арк. 6]. Роботу по зміцненню союзу з середняком КНС проводили в різних напрямках. Ось деякі з них. Комнезами добирали кандидатів для навчання на робітфаках з бідноти та «маломіцних класово витриманих середняків» [18, ф. 257, оп. 1, од. зб. 865, арк. 112]. Вони керували селянськими товариствами взаємодопомоги (СТВД), які мали важливе значення для зміцнення спілки бідноти та середняцтва. Ще до початку масового колгоспного руху КНС залучали середняків до колективів. Так, у постанові ЦК КП(б)У про підсумки колгоспного будівництва на Україні (січень 1927 р.) говорилося: «Організаторська роль КНС забезпечила бідняцько-середняцький склад колгоспів і їх, в основі, здоровий розвиток» [8, с. 243]. КНС боролись з порушеннями класового підходу до кредитування селянських господарств, щоб забезпечити інтереси бідноти та середняків [19, ф. 2038, оп. 1, од. зб. 576, арк. 182]. Комнезами організовували середняків і бідноту на спільну роботу проти куркульських намагань зірвати хлібозаготівлі [21]. Пленум ЦК ВКП(б) (листопад 1929 р.), даючи оцінку діяльності КНС, відзначив «...величезну роль їх на селі як у піднесенні сільського господарства, так і в усіх продовжуваних партією кампаніях» [1, ч. II, с. 615].

Таким чином, наведені факти дають змогу дійти висновку, що Комуністична партія України в розглядуваний період успішно скеровувала діяльність комнезамів на зміцнення союзу робітничого класу та бідноти з середняком, на широкое його залучення до громадсько-політичного життя. Регулювання соціального складу КНС забезпечувало об'єднання в їх рядах селянського активу з політично свідомих бідняків і середняків, витіснення заможних, переважання бідноти. Питома вага середняків у КНС не зменшувалась, а дещо збільшувалась. Вона була на такому рівні, який відповідав завданням КНС по зміцненню союзу з середняком і водночас забезпечував захист інтересів бідноти. Про те, що в КНС йшли дійсно активні і свідомі, віддані партії та Радянській владі серед-

няки, свідчить високий їх процент у керівних органах комнезамів, сільрадах. Місцеві партійні органи всі сторони господарської діяльності КНС вміло спрямовували на зміцнення союзу з середняком.

Авторитет КНС як класової організації трудового селянства в середняцьких масах невпинно зростав, як і вплив організації на цей прошарок. Важливе значення для підготовки середняків до активної участі в боротьбі за перемогу колгоспного руху мало те, що комнезами залучали середняків до кооперативів. Заходи партії, спрямовані на посилення ролі КНС у зміцненні союзу робітничого класу та бідноти з середняком, були ефективними, їх результати мали велике значення для підготовки соціалістичного перетворення сільського господарства.

ЛІТЕРАТУРА

1. КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. Ч. II, III. К., Держполітвидав УРСР, 1954.
2. Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів і конференцій. К., Держполітвидав УРСР, 1958. 703 с.
3. XII Харьковская окружная конференция КП(б)У 9—16 ноября 1927 г. Резолюции. Х. «Пролетарий», 1927. 104 с.
4. Матеріали по обследованию Комитетов незаможных селян. Х., ЦСУ, 1925. 222 с.
5. Комітети незаможних селян України (1920—1933). Зб. документів і матеріалів. «Наук. думка», К., 1968. 639 с.
6. Нариси історії Комуністичної партії України. К., Політвидав України, 1971. 675 с.
7. Історія селянства Української РСР, т. II. К., «Наук. думка», 1967. 534 с.
8. Історія колективізації сільського господарства УРСР, 1917—1937. Збірник документів і матеріалів. Т. I. К., АН УРСР, 1962. 851 с.
9. Постанови II пленуму Всеукраїнського Центрального Комітету незаможних селян. Х., 1927. 32 с.
10. Постанови IV округового з'їзду комнезамів Кременчуччини 24—27 жовтня 1928 р. Кременчук, 1928. 20 с.
11. Березовчук М. Д. Комнезами України в боротьбі за соціалізм. К., Політвидав України. 1965. 123 с.
12. Загорський П. С., Стоян П. К. Нарис історії незаможних селян України. К., АН УРСР, 1960. 163 с.
13. Шульга З. П. Підготовка суцільної колективізації на Україні. К., Вид-во Київського ун-ту, 1960. 151 с.
14. Партійний архів Інституту історії партії ЦК Компартії України.
15. Партійний архів Полтавського обкому Компартії України.
16. Партійний архів Харківського обкому Компартії України.
17. Партійний архів Чернігівського обкому Компартії України.
18. Центральний державний архів Жовтневої революції та соціалістичного будівництва УРСР.
19. Полтавський обласний державний архів.
20. Газ. «Плуг і молот». Орган Сумського окружного КП(б)У. 1926, 23 лют.
21. Газ. «Радянський селянин». Орган Кременчуцького окружного КП(б)У. 1929, 13 верес.
22. Газ. «Червона Лубенщина». Орган Лубенського окружного КП(б)У. 1929, 21 січ.

ГАЗЕТА «КОМУНІСТ»¹ — ПРОПАГАНДИСТ
БУДІВНИЦТВА ДНІПРОГЕСУ

Виконуючи вказівки В. І. Леніна про переважний розвиток засобів виробництва і головної галузі важкої промисловості — машинобудування в період побудови соціалізму, XIV з'їзд ВКП(б) дав таку програмну настанову: «Вести економічне будівництво під таким кутом зору, щоб СРСР з країни, яка ввозила машини і устаткування, перетворити в країну, яка виробляє машини і устаткування» [1, с. 245].

Для здійснення цього завдання велике значення мало правильне розміщення підприємств на території країни з урахуванням сировинних та виробничих ресурсів, потреб внутрішнього ринку. Ф. Е. Дзержинський — голова ВРНГ СРСР — неодноразово підкреслював: «Нам треба будувати підприємства завжди ближче до сировини і палива, виходячи із запитів народного господарства та можливостей транспортних зв'язків» [3, с. 15].

Керуючись рішеннями XIV з'їзду партії і наступних пленумів ЦК ВКП(б), Комуністична партія України чітко визначила свої завдання, що полягали в першочерговому розвитку важкої промисловості та її провідних галузей — металургійної, хімічної, машинобудівної, електрифікації тощо, фундаменту матеріально-технічної бази соціалізму. На розв'язанні цих відповідальних завдань була зосереджена головна увага комуністів України і їх важливої ідеологічної зброї — преси.

Преса покликана була допомогти партійній організації республіки залучити до господарського обороту багаті сировинні ресурси України, сприяти раціональному розміщенню підприємств, прискорювати розвиток галузей, що вже склалися, і т. д.

Преса України, як і всієї нашої країни, широко і ґрунтовно пропагувала ленінські ідеї соціалістичної індустріалізації, пов'язуючи їх з практичними завданнями економічного розвитку СРСР.

Останніми роками в історичній літературі з'явилося багато книг, брошур, статей, присвячених проблемам соціалістичної індустріалізації [6; 8; 9; 10; 13], в яких автори на основі великого фактичного матеріалу зробили цінні висновки щодо боротьби Комуністичної партії за індустріалізацію як в цілому, так і окремих галузей промисловості країни і республіки. Однак у цих працях не розглядаються питання боротьби преси за техніко-економічну самостійність нашої країни, за освоєння вітчизняної техніки тощо. Тільки в книзі В. І. Касьяненка [9], ця проблема аналізується на матеріалах всієї країни. Становлять також інтерес дослідження І. П. Горпиненка [5], В. П. Цветкова [14], П. Гринюка [4], Н. Д. Нагорного [10] і т. п., де розкривається роль преси, робкорівського руху в соціалістичному будівництві, порушуються

¹ «Комуніст». Орган ЦК КП(б)У і Харківського Губкому КП(б)У.

питання освоєння вітчизняної техніки, боротьби за технічну самостійність, причому на матеріалах України.

Отже, спеціального дослідження про участь преси в боротьбі за техніко-економічну незалежність нашої країни ще немає. У цій статті зроблено спробу показати, як газета «Комуніст» вела боротьбу за організацію і здійснення будівництва Дніпрогесу, оснащення його сучасною технікою, виготовленою на вітчизняних підприємствах, а також мобілізувала широкі трудящі маси на виконання цих завдань.

Газета «Комуніст» була справді партійною, пролетарською, бойовою газетою, що повсякденно висвітлювала і спрямовувала боротьбу трудящих республіки за побудову соціалізму, використовуючи при цьому найрізноманітніші форми й методи газетної пропаганди. Не було жодного великого підприємства, галузі промисловості, на спорудження і розвиток яких не звертала б вона уваги. Аналіз її діяльності за 1926 — 1929 рр. свідчить, що газета розгорнула широку роботу по висвітленню ходу будівництва, освоєнню нової техніки та видів продукції як на території всієї країни, так і в республіці.

На сторінках газети «Комуніст» друкували свої нариси і подавали пропозиції робітники-виробничники, партійні і радянські працівники, керівники підприємств та будов. Своїми думками, діловими пропозиціями вони загострювали увагу громадськості на невідкладних проблемах соціалістичної індустріалізації, вказували на реальні шляхи виконання виробничих планів.

Орган Комуністичної партії України, її Центрального Комітету, газета «Комуніст» щоденно кликала на трудовий подвиг сотні тисяч трудящих республіки, які не шкодували ні сил, ні коштів, закладаючи могутній фундамент соціалістичної економіки. З її шпальт протягом багатьох місяців не сходили матеріали про будівництво Дніпровського промислового комплексу, Харківського велосипедного заводу, про створення підприємств шахтного устаткування, тракторобудування тощо. Газета всіляко підтримувала пропозицію робітників про необхідність виготовлення обладнання для Дніпрогесу на своїх заводах.

У грудні 1926 р. Рада Праці і Оборони прийняла рішення «приступити до побудови електростанції на Дніпрі...», «мета якої — реконструкція і підняття промисловості, транспорту, землеробства та інших галузей народного господарства в південному районі» [2, с. 60—61]. Повідомлення про спорудження Дніпрогесу — найбільшої гідроелектростанції в Європі, було зустрінуте палким схваленням всього радянського народу. Дніпробуд став центром уваги широкої громадськості республіки [21, ф. 149, оп. 1, спр. 43, арк. 47; спр. 131, арк. 23].

За ініціативою трудящих було створено народний фонд Дніпробуду, а при ВЦВК УРСР діяв спеціальний комітет сприяння спорудженню Дніпрогесу, який очолював голова уряду республіки В. Я. Чубар [17, 1926, 28 листоп.]. Діяли також місцеві комітети

сприяння в губерніях та округах, а на підприємствах і в установах — групи сприяння. Комітети розгорнули широку пропаганду будівництва гідроелектростанції, організували доповіді й бесіди в робітничих клубах, по радіо. Лекторами виступали вчені, інженери, спеціалісти. Комітети також займалися збиранням коштів у фонд Дніпробуду.

Велике місце в цій роботі займала публікація газетою передових статей «Про будівництво Дніпрогесу і значення цього будівництва» [17, 1926, 2 жовт.] та ін., виступів видатних діячів партії і уряду: В. Я. Чубаря «Дніпрогес — невідкладне завдання» [17, 1926, 1 жовт.], статті професора С. Опокова «Дніпрогес і сільське господарство в південній Україні» [17, 1926, 18, 19 груд.], тощо. У них наголошувалося на тому небаченому досі економічному ефекті, який матиме спорудження гідровузла на Дніпрі. Промисловість одержить дешеву електроенергію, почнуть розвиватися її нові галузі, сільське господарство додатково здобуде сотні гектарів землі, Дніпро перетвориться в потужну судноплавну артерію [12, 19, 1927, № 2, с. 9; 1928, № 10, с. 107].

Під рубрикою «Будуємо Дніпрогес» газета друкувала матеріали комісії сприяння, систематично інформувала читачів про хід збирання коштів у фонд будівництва, а також про плани пошукових робіт на місці майбутньої електростанції, про проект її спорудження.

6 листопада 1927 р. «Комуніст» надрукував такі заклики: «На землі, відібраній у поміщиків, на заводах, відвойованих у капіталістів, побудуємо соціалізм!» «Сьогодні закладаємо Дніпрогес — перлину індустрії країни!» Урочисте закладання греблі відбулося 8 листопада 1927 р. З цього часу починається другий етап, найбільш важкий і відповідальний як для будови, так і для газети. Успішно завершивши перший, підготовчий етап, газета включилася в другий — безпосереднього будівництва гідровузла. Вона була невід'ємною частиною гігантського механізму новобудови, торкалася всіх питань будівництва — від зведення перших бараків для робітників до перших замовлень на турбіни й генератори для гідроелектростанції, викривала наявні недоліки, гостро критикувала тих, хто порушував плани будівництва, поставляв неякісні будівельні матеріали й устаткування. Вона першою подала пропозицію про дострокове і якісне виконання всіх замовлень для Дніпрогесу [17, 1927, 4 берез.]. За допомогою газети були встановлені тісні зв'язки будівельників з найбільшими підприємствами-постачальниками: Краматорським машинобудівним і Макіївським металургійним заводом, Дніпропетровським імені Петровського і Харківським електромеханічним заводами [17, 1927, 4 берез., 2 листоп.], а також підприємствами Москви, Ленінграда, Таганрога і т. д. [7, с. 128].

Виїзна редакція газети «Комуніст» часто проводила читацькі конференції безпосередньо на будові. На всіх ділянках майбутнього гідровузла було створено робкорівські пости газети, а також

редакцію багатотиражки «Дніпробуд» [21, Ф. 149, оп. 1, спр. 131, арк. 23], які невтомно збирали дані про хід будівництва.

Напружена праця десятків тисяч робітників, інженерів, техніків численних підприємств, а також широка пропагандистсько-агітаційна діяльність преси всієї країни, республіканської газети «Комуніст» сприяли успішному завершенню будівництва і достроковому пуску Дніпровської гідроелектростанції. Першу турбінку пустили 17 квітня 1932 р., а 28 вересня цього ж року промисловий струм виробляв уже п'ятий агрегат [17, 1932, 29 верес.].

ЦК ВКП(б) і Радянський уряд, здійснюючи соціалістичну індустріалізацію країни, вказували, що найважливішим завданням є збільшення випуску верстатів і устаткування, максимальне освоєння вітчизняної техніки. Ф. Е. Дзержинський підкреслював, що дальший розвиток машинобудування повинен проводитися в такому напрямку, щоб «установити поступово перехід до повної незалежності від капіталістичних країн, які виробляють машини і устаткування» [19, с. 153]. У виконанні цього відповідального і складного завдання показовою є діяльність ЦК КП(б)У і його центрального друкованого органу — газети «Комуніст».

3 березня 1927 р. газета активно включилася в підтримку патріотичної вимоги робітників України, які разом з робітниками всієї країни виступили з пропозицією виготовляти все необхідне для Дніпрогесу устаткування на вітчизняних заводах. Особливо великий інтерес викликає історія виготовлення перших генераторів для Дніпробуду. Передбачалося перші чотири генератори замовити за кордоном, що обійшлося б державі в 1 млн. 650 тис. крб. валютою. Виходячи з економічних труднощів країни і здійснюючи суворий режим економії, робітники й інженери Харківського електромеханічного і Ленінградського металічного заводів висловилися проти передачі замовлень на виготовлення генераторів для Дніпрогесу за кордон. Вони виступили проти недооцінки технічних можливостей нашої промисловості і схилення перед буржуазним Заходом. 4 березня 1927 р. газета «Комуніст» опублікувала постанову зборів багатотисячного колективу ХЕМЗу, в якій говорилося: «Розглянувши всі можливості заводу, а також його реконструкцію, що розпочалася, збори від імені чотирьохтисячного колективу запевняють партію і уряд, що всі завдання Дніпрогесу будуть виконані в строк і високоякісно».

Прагнення робітничих колективів одержати замовлення для Дніпровської ГЕС свідчило про високий патріотизм радянських людей. Воно було широко підтримано партією і урядом, пресою, зокрема газетою «Комуніст». Виступаючи за виготовлення генераторів на вітчизняних заводах, газета користувалася різноманітними формами пропаганди (друкування знімків, статей, кореспонденцій, підборок матеріалів та ін.). Друкуючи статті «Генератори для Дніпрогесу будуть виготовлені на ХЕМЗі», «Велетень електропромисловості чекає замовлень для Дніпрогесу» тощо, газета послідовно показувала, що для здійснення цих за-

мовлень існують всі об'єктивні умови: наявність сировинної бази і досвідченого інженерно-технічного персоналу та робітників, передовий суспільний лад і соціалістичні виробничі відносини, керівництво Комуністичної партії. Все це сприяло здійсненню в нашій країні грандіозної технічної революції [17, 1927, 4 берез., 28 жовт., 1 листоп.].

У нарисах «В чому перевага ХЕМЗу», «На шляхах раціоналізації» та ін. газета вказувала, що найголовнішим фактором успішного виконання замовлень Харківським електромеханічним заводом є його реконструкція. До середини 1927 р. тут було збудовано новий генераторний корпус, оснащений за останнім словом техніки, а також реконструйовано всі цехи заводу. Це дало змогу виконати відповідальні замовлення для Грозненської, Ташкентської та Єреванської електростанцій і т. д. [17, 1927, 2—5 листоп., 1928, 6—14 берез.]. Технічне бюро ХЕМЗу само розробило і виконало проект головного генератора Дніпрогесу. За своїми розмірами і технічною характеристикою він перевершував всі радянські й іноземні зразки. До 1927 р. подібні генератори виготовлялися тільки в США. «Ці факти, — писала газета, — говорять про те, що Управлінню Дніпробуду немає підстав для передачі замовлень на виготовлення генераторів за кордон, коли є всі можливості виготовляти їх своїми силами» [17, 1927, 28 жовт., 1928, 18—22 берез.].

Виступ газети «Комуніст» у підтримку колективу ХЕМЗу широко обговорювався на зборах робітників ХПЗ, Краматорського машинобудівного заводу. Вони заявили, що подадуть хемзівцям допомогу у виготовленні таких великих деталей, як вали, станини, шківни тощо [17, 1928, 8 січ.].

Ініціатива робітників, всебічна підтримка партійних органів і активна пропагандистська діяльність газети «Комуніст» були схвалені Радянським урядом. 14 листопада 1927 р. відбулося засідання Президії ВРНГ СРСР під головуванням В. В. Куйбишева, на якому було прийнято рішення частину устаткування для Дніпрогесу замовити за кордоном, а частину виготовити на своїх підприємствах. «Прийнявши сьогодні рішення про передачу замовлень на основну масу електроустаткування для Дніпробуду на радянські заводи, — підкреслив В. В. Куйбишев, — ми тим самим прийняли постанову історичної ваги. Історія нашої країни тепер стає в повну залежність від розвитку наших власних продуктивних сил» [20, ф. 79, оп. 2, спр. 474, арк. 4].

Президія ВРНГ СРСР і Наркомторг СРСР запропонували управлінню Дніпробуду розпочати переговори з Державним електротрестом про виготовлення генераторів на заводі «Електросила» в Ленінграді і на електромеханічному заводі в Харкові.

«Устаткування для Дніпрогесу буде виготовлено на наших заводах» — під таким заголовком газета «Комуніст» вмістила рішення ВРНГ СРСР і розповіла про перші практичні кроки з цього питання. Газета також докладно повідомила про прибуття до

Харкова делегації Управління Дніпробуду, яка познайомилася з заводом, зустрілася з робітниками, інженерами й конструкторами, обговорила умови першого замовлення [17, 1928, 4 лют.].

Газета «Комуніст» спрямовувала роботу місцевої преси по мобілізації промисловості республіки на дострокове і якісне виконання замовлень Дніпробуду. Під керівництвом парторганізацій місцева преса розгорнула велику агітаційну роботу, виховуючи патріотичні почуття у трудящих, мобілізуючи їх на розв'язання завдань, поставлених перед ними партією і урядом. Завдяки цьому замовлення для Дніпрогесу виконувалися по-ударному і в стислі строки [2, с. 97—98].

Отже, велика пропагандистська і організаторська робота ЦО КП(б)У газети «Комуніст» сприяла мобілізації широкої громадськості, зусиль трудящих на спорудження Дніпровської ГЕС.

ЛІТЕРАТУРА

1. КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. Ч. II, вид. 7. К., Держполітвидав УРСР, 1954. 625 с.
2. Электрификация СССР. Сборник документов и материалов. М., Изд-во «Экономика», 1970. 477 с.
3. Экономическая жизнь. Хроника событий и фактов (1917—1950 гг.). Ч. I, М., «Сов. энциклопедия», 1967. 511 с.
4. Гринюк П. Партийно-советская печать в борьбе за социалистическую индустриализацию (1926—1929 гг.). К., Изд-во Киев. ун-та, 1967. 298 с.
5. Горпиненко И. П. Развитие массовых начал в деятельности печати в годы первой пятилетки (1928—1932 гг.). Х., Изд-во Харьк. ун-та, 1965. 276 с.
6. Довгопол В. М. Робітничий клас України в роки соціалістичної індустріалізації (1926—1929 рр.). Х., Вид-во Харьк. ун-ту, 1971. 143 с.
7. Епштейн А. І. Робітники України в боротьбі за створення матеріально-технічної бази соціалізму (1928—1932 рр.). Х., Вид-во Харьк. ун-ту, 1968. 210 с.
8. Жибарев П. Б. Индустриализация СССР — великий подвиг советского народа. М., Изд-во Моск. ун-та, 1969. 315 с.
9. Касьяненко В. И. Завоевание технико-экономической самостоятельности СССР. М., «Мысль», 1964. 255 с.
10. Нагорный Н. Д. Коммунистическая партия Украины — организатор трудовой активности рабочих тяжелой промышленности УССР в первые годы социалистической индустриализации (1926—1928 гг.). Х., Изд-во Харьк. ун-та, 1963, 285 с.
11. Некрасов И. М. Ленинский план электрификации страны и его осуществление в 1921—1931 гг. М., Изд-во АН СССР, 1960. 144 с.
12. Хавин А. Ф. У руля индустрии. М., Политиздат, 1968. 250 с.
13. Финаров А. П. Борьба партии за социалистическую индустриализацию страны и подготовку сплошной коллективизации сельского хозяйства (1926—1929 гг.), М., «Высшая школа», 1973. 111 с.
14. Цветков В. П. Компартия — организатор и руководитель движения рабочих корреспондентов на Украине в первые годы индустриализации страны (1926—1929 гг.). Х., Изд-во Харьк. ун-та, 1970. 252 с.
15. Шевченко Н. Ф., Шерман И. Л. Итоги первого десятилетия социалистического строительства на Украине. Харьк. обл., изд-во, 1957. 105 с.
16. «Правда», 1932, 29 сент.
17. Газ. «Комуніст».
18. Газ. «Дніпробуд».
19. Ж. «Хозяйство Украины».
20. ЦПА ІМЛ.
21. Партархів Запорізького обкому Компартії України.

ГАЗЕТА «КОМУНІСТ» У БОРОТБІ ЗА УДОСКОНАЛЕННЯ
ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІТОСВІТНІХ ЗАКЛАДІВ РЕСПУБЛІКИ
ТА ЗМІЦНЕННЯ ЇХ ЗВ'ЯЗКУ З СОЦІАЛІСТИЧНИМ
БУДІВНИЦТВОМ (1926 — 1932 рр.)

Під час зведення фундаменту соціалізму в нашій країні (1926—1932 рр.) велику увагу партія приділяла роботі клубів, червоних кутків, бібліотек, сільбудів, так званих на той час політико-освітніх закладів, які виконували важливі завдання політичної агітації та культмасової роботи: пропаганду марксизму-ленінізму і всебічне роз'яснення рішень з'їздів та пленумів ЦК партії. Вони боролися за ліквідацію неписьменності, піднесення культурно-технічного рівня робітників і селян, за підвищення продуктивності праці, зміцнення трудової дисципліни, вели атеїстичну пропаганду, організовували дозвілля та відпочинок трудящих.

У роки індустріалізації та колективізації країни підвищення політичного, технічного і культурного рівня трудящих набувало особливого значення. Без цього неможливо було залучити маси до соціалістичного будівництва. XIV з'їзд ВКП(б) в резолюції «Про роботу профспілок» вказував, що «завдання задоволення зростаючих культурних запитів передових верств пролетаріату і піднесення культурного рівня прийшлих і відсталих верств робітників вимагають зосередження особливої уваги профспілок на своїй культосвітній роботі. Вона повинна бути такою, щоб сполучати задоволення потреб своїх членів у відпочинку і здорових розвагах з політико-освітніми і виховними завданнями» [2, с. 209—210].

Проблеми формування комуністичного світогляду мас, засвоєння ними передової демократичної та соціалістичної культури завжди були в центрі уваги парторганізацій України, їх органів преси.

Орган ЦК КП(б)У газета «Комуніст» висвітлювала всі сторони діяльності клубів, палаців культури, червоних кутків, сільбудів, бібліотек. На її сторінках ставилися завдання удосконалення їх роботи, посилення зв'язку з соціалістичним будівництвом.

У радянській історичній літературі лише в деякій мірі досліджено проблему керівництва партійних організацій діяльністю цих закладів у 1926—1932 рр. Так, культосвітню роботу в республіці в 1928 р. висвітлено в статтях А. П. Виноградова [4], О. О. Мірошника [5]. Деякі проблеми розвитку бібліотек в двадцять років в своїх невеликих нарисах аналізували О. Троїцька [6], М. Константиновський [7], В. Козловський [8], Л. Коган [9] та ін. Вони друкувалися в тогочасних журналах, які видавав Наркомат освіти та його відомства, але носили скоріше публіцистичний характер і лише деякою мірою розкривали окремі сторони діяльності бібліотек, сільбудів, хат-читалень того часу.

Боротьба газети «Комуніст» за розвиток і удосконалення культурно-масової роботи радянськими істориками досі не досліджувалася, хоча її діяльність у цьому напрямкові мала істотне значення, бо вона допомагала партійним, радянським і профспілковим організаціям розв'язувати складні питання. Слід зазначити, що в 20-х роках у партійних органах спеціальних відділів по керівництву культурно-освітніми закладами не було, а тому статті газети були цінними вказівками для партійних організацій республіки. Висвітлити боротьбу газети за удосконалення діяльності культурно-освітніх закладів республіки у 1926—1932 рр. — мета даної статті.

Особливого значення у цей час партія надавала діяльності клубів, червоних кутків у містах та хат-читалень і селянських будинків у сільській місцевості. Однак на початку 1926 р. на Україні було лише 950 профспілкових погано обладнаних клубів, які охоплювали культурно-освітньою роботою близько 1,5 млн. чоловік [13, ф. 2605, оп. 2, спр. 1755, л. 217, 239]. Тому XV конференція ВКП(б) (листопад 1926 р.) визнала, що недостатня кількість приміщень для клубів є найбільшою перешкодою для розгортання профспілкової культурної роботи і запропонувала включити в план житлового будівництва і побудову клубів [2, с. 305].

Та в умовах, коли основні держбюджетні витрати направлялися на будову соціалістичної індустрії, не можна було виділити великі кошти на будівництво освітніх закладів. Тому в 1926—1927 рр. зростання кількості політосвітніх закладів все ще серйозно відставало від збільшення чисельності робітничого класу. Так, з 1 січня до 1 жовтня 1926 р. кількість членів профспілок зросла на 25%, а клубів — лише на 5% [12].

Газета «Комуніст» в кількох номерах, вказуючи на ці труднощі, виступила з пропозиціями, що давали деякі можливості виходу з цього становища: розширити участь профспілок, громадськості у будівництві і обладнанні клубів, червоних кутків [11, 1926, 9, 13 квіт.], мобілізувати для цього ініціативу і творчу самодіяльність мас.

У листопаді 1927 р. ВЦРПС своїм рішенням дозволила членам профспілок робити одноразові відрахування із зарплати робітників і службовців на утримання і будівництво клубів. Поступово збільшували відрахування коштів і самі профспілкові організації, а V Пленум ВЦРПС (листопад 1927 р.) рекомендував галузевим спілкам виділяти на це до 35% свого фонду та відраховувати з бюджету ВЦРПС 5% членських внесків [13, ф. 2605, оп. 2, 3, спр. 1935, арк. 375].

2 серпня 1927 р. «Комуніст» сповіщає, що 17 Всеукраїнських комітетів профспілок планують найближчим часом збудувати 277 нових клубів та перебудувати 112. Найширше вести будівництво проектувалося у Донбасі. У наступних номерах газета висвітлювала будівництво культзакладів у Горлівці, Щербинівці, на залізничній станції Попасна та ін. [11, 1927, 5 серп., 6 верес., 1 листоп.]. І якщо в 1926 р. у республіці було зведено 50 нових клубів, то

в 1927 р. — 120 [11, 1927, 25 листоп.]. Зростання культурних потреб трудящих, нагромадження досвіду роботи клубів сприяло виникненню нового виду політосвітніх закладів: палаців культури. Вони мали значно більше умов для задоволення зростаючих культурних потреб трудящих: зали для кіно, роботи гуртків, спортивних занять, бібліотеки. Ідея створення палаців культури виникла в Ленінграді, де вперше вони з'явилися до 10 річниці Великої Жовтневої соціалістичної революції.

Уже до XI роковин Жовтня шахтарі Донбасу побудували 12 таких палаців. Однак при створенні деяких палаців культури були допущені помилки, а саме: їх будували біля невеликих шахт, на значній відстані від робітничих селищ, навколишніх сіл. У зв'язку з цим вони охоплювали своїм впливом іноді одно-два селища, невелику кількість робітників, а були розраховані на обслуговування десятків тисяч.

6 вересня 1927 р. на сторінках «Комуніста» були вміщені матеріали про те, що в палаці культури на шахті «Паризька комуна» поблизу Луганська, працювали лише два невеликі гуртки, на виставах майже не було глядачів. А будівництво палацу коштувало 230 тисяч крб. На ці гроші можна було побудувати 10—15 невеликих клубів. Так сталося і в Єнакієво та Горлівці. Під впливом критики палаци культури в майбутньому будувалися лише в містах і промислових центрах або на великих заводах. Виходячи з того, що асигнування на культосвітні заклади швидко зростати не могли, а умови вимагали посилення політосвітньої роботи, партійні організації, профспілки взяли курс на розгортання мережі червоних кутків на підприємствах і в гуртожитках, на які витрачалось лише 5% культфондів [13, ф. 166, оп. 14, спр. 391, арк. 122].

Вони оперативніше реагували на запити робітників, наближали політосвітню роботу до потреб соціалістичного будівництва. З ініціативи робітників партійні і профспілкові організації проводили там лекції про внутрішній та міжнародний стан країни, про рішення з'їздів і пленумів ЦК партії, з питань виробництва та охорони праці, раціоналізації, зарплати тощо.

Червоні кутки краще відвідували літні й старі робітники: в клубах збиралася молодь, серед якої вони себе почували ніяково. Тому газета «Комуніст» друкує ряд статей, показуючи ці переваги, наводить переконливі факти на користь прискороного розвитку мережі червоних кутків. Так, 6 вересня 1927 р. друкуються матеріали обслідування комісією ВЦРПС діяльності цих культосвітніх закладів у республіці. Виявилось, що в них лише в січні 1927 р. було проведено близько 37 тис. різних масових заходів, значно більше, ніж у клубах. А кількість гуртків у них була вдвічі більша, ніж у клубах і палацах культури. Тому і на початку 1928 р. у багатьох номерах вміщено статті під рубрикою «Всебічну увагу червоним куткам», де звертається увага партійних і профспілкових організацій на поліпшення діяльності та розширення їх мережі. Наводяться факти успішної роботи багатьох із них. Так, 15 березня

1928 р. газета популяризує досвід вдало організованої роботи червоного кутка будівельних робітників Рутченківської шахти. Його діяльність згуртувала робітників, зробила цікавим і корисним їх дозвілля. Увечері в кутку завжди можна було побачити будівельників та шахтарів, які читали книги й газети, грали в шахи. Тут була бібліотека з 200 книжок, передплачувалося 20 примірників газет та 4 журнали. Була і своя невелика сцена, де драмгурток часто влаштовував вистави, проводилися репетиції свого духового оркестру. При цьому червоному кутку діяла школа по підвищенню кваліфікації будівельних робітників, де навчалося 40 чоловік.

Мережа цих культосвітніх закладів швидко зростала. Лише за три роки (1926—1929 рр.) вона виросла майже вдвічі (з 6073 до 11906).

Значну роль у задоволенні духовних потреб робітників, селян, інтелігенції та в їх комуністичному вихованні відігравали бібліотеки. Як пригадує А. В. Луначарський, В. І. Ленін уже в перших бесідах з ним, як з наркомом освіти, пропонував звернути особливу увагу на посилення рухомості книг, використовуючи для цього пересувні бібліотеки і навіть пошту, щоб забезпечити книгою всіх бажаних [3, с. 119].

Комуністична партія і Радянський уряд постійно дбали про зростання мережі бібліотек, поліпшення їх книжкових фондів, удосконалення форм роботи, забезпечення спеціалістами. Кількість бібліотек зростала з кожним роком. У 1926 р. в республіці функціонувало 6293 бібліотеки, а уже в кінці 1929 р. — 9375.

Однак у цілому по республіці книг у бібліотеках було ще мало. Значною перешкодою для покращання обслуговування населення був незадовільний стан книжкового фонду бібліотек. Вони часто комплектувалися книгами без урахування запитів та особливостей читачів. Частина бібліотек була засмічена застарілою, а то і просто ворожою чи ідеологічно шкідливою літературою. До того ж слід зважити на ту обставину, що в умовах гострої класової боротьби з куркулем, непаном на керівні посади в бібліотеках іноді пробіралися вороги, які свідомо видавали ворожу літературу і приховували радянську.

Уже в 1927 р. перевірка окремих бібліотек показала, що книжковий фонд потребує серйозної обробки та чистки. Питання про це спочатку було поставлено в передовій статті «Комуніста» від 27 березня 1928 р., яку написав секретар ЦК КП(б)У П. П. Любченко.

Пізніше, у серпні-вересні 1928 р. редакція газети разом з робкорами, працівниками наукових та навчальних закладів, комсомольським активом організувала перевірку книжкового фонду бібліотек та їх роботу в Луганському, Дніпропетровському, Одеському, Маріупольському та інших округах. Були виявлені факти злочинної роботи класового ворога на цій важливій ділянці ідеологічного фронту. Так, у Дніпропетровську керівником бібліотеки Дорпрофспілки працював колишній денікінський офіцер. Він

підбрав і відповідний штат, який підпільно, а іноді і відкрито, розповсюджував ворожу літературу, зберігав портрети царя і білогвардійських генералів. У Маріуполі робкорівська бригада редакції «Комуніста» при перевірці центральної бібліотеки виявила, що там теж поширювалися старі книги з царськими маніфестами, портретами та ін. Такі ж факти зустрічалися і в деяких інших містах, зокрема в Одесі, Чернігові [11, 1929, 29 жовт.].

У зв'язку з таким становищем газета видрукувала ряд відповідних матеріалів, в яких звернула на це увагу Народного комісаріату освіти УРСР. НКО УРСР у відповідь на ці статті видає наказ про фронтальну перевірку бібліотек республіки органами комісаріату в округах. Але «Комуніст» ставить питання про посилення контролю громадських організацій та громадськості за діяльністю книгозбірень та за комплектацією їх кадрів. У його статтях йдеться про організацію постійно діючого контролю радянської громадськості. В підбірці «Масовий похід до бібліотек», вміщеній 1 грудня 1929 р., розповідається про здійснення такої форми контролю в Харківському окрузі.

За рекомендацією газети з цього часу при всіх міських бібліотеках республіки створювалися і діяли робітничі ради, що мали своїм завданням не лише контролювати роботу бібліотек, а й перевіряти книжковий фонд та поповнювати його радянською літературою. У 1929—1930 рр. створені партійними організаціями, органами НКО з комуністів, комсомольських і безпартійних активістів комісії перевірили майже всю літературу бібліотек республіки. «Комуніст» систематично сповіщає про хід перевірки. Як повідомлялося в номері від 26 листопада 1929 р., лише на Київщині з сільських бібліотек було вилучено 80% книжкового фонду, бо він був застарілий чи ідеологічно шкідливий.

В 1926—1932 рр. газета приділяла значну увагу питанням удосконалення форм і методів роботи політосвітніх установ та зміцнення їх зв'язків з виробничою діяльністю трудящих. При цьому особливе значення надавалося дієвості політико-виховної роботи клубів, червоних кутків, сільбудів, бібліотек, її впливові на підвищення виробничих показників, зростання продуктивності праці, виконання виробничих планів.

Слід зазначити, що на той час допускалися помилки в змісті та формах роботи культосвітніх закладів. В окремих районах, у деяких клубах помічалася недооцінка політичної і виробничої пропаганди і надмірне захоплення розвагами, що значною мірою пояснювалося впливом правоопортуністичної групи Томського і його прибічників у керівництві ВЦРПС. Газета «Труд», орган ВЦРПС, під їх впливом писала 10 листопада 1926 р.: «Чи не краще поменше лекцій і брошур і побільше музики і співів? Ніщо так не може освіжити після роботи, як музика». Такі директиви не могли не викликати потягу до організації в культосвітніх закладах лише розваг. Частина керівників політосвітзакладів, люди без відповідної освіти, а часто й випадкові, так і зрозуміли

ці заклики. Це помічалось протягом другої половини 1926 р. і всього 1927 р. Як говорилося у виступі представника Харківського окружного КП(б)У на міській клубній конференції 30 квітня 1927 р.: «У клубі тепер... 90% всієї масової роботи — художня робота».

Орган Луганського окружного КП(б)У «Луганська правда» писала 15 липня 1927 р.: «Наші клуби в своїй більшості далекі від життя, від хвилюючих питань політики, виробництва, побуту і всього нашого соціалістичного будівництва». Все це свідчило про занепокоєння партійних організацій таким становищем.

Після XV з'їзду ВКП(б) і усунення групи Томського від керівництва ВЦРПС стан справ почав змінюватися на краще. Під впливом партійної критики VIII з'їзду профспілок СРСР (1928 р.) дав рішучу відсіч цьому культурництву. Він категорично зажадав від профспілок країни, щоб керовані ними культосвітні заклади значно розширили політичну освіту трудящих, своєчасно роз'яснювали громадсько-політичні і господарські завдання, що стояли перед країною.

Націлювала на це культосвітні заклади і газета «Комуніст».

Ще на початку 1927 р. вона ставить питання про посилення громадсько-політичної роботи клубів, червоних кутків, сільбудів. 1 березня 1927 р. в ній друкується стаття «Яким мусить бути клуб?», де підкреслюється, що «... потрібна політизація клубної роботи...».

Поруч з цим газета відмічає, що в деяких районах помітні спроби окремих культустанов вийти з-під впливу і керівництва органів Радянської влади, профспілок. Газета гостро критикує ці настрої, ставить питання про посилення робітничої самодіяльності в клубах, про зростання там впливу комуністів і комсомольців.

І вже у вересні 1927 р. «Комуніст» сповіщає про початок серйозних зрушень у роботі цих закладів. У статті «Робітничі клуби розгортають роботу» відзначається, що робітничі клуби беруть активну участь у проведенні кампаній перевиборів до Рад, низових профсередків і т. ін. Там же підкреслюється, що в результаті посилення уваги партійних і комсомольських організацій до діяльності цих закладів, зростає вплив комуністів, комсомольців, збільшується їх питома вага в органах керівництва. На середину 1927 р. у правліннях клубів було 42% членів партії і 12% комсомольців [11, 1927, 6 верес.]. Відзначаючи значне зростання художньої самодіяльності в республіці, газета на своїх сторінках категорично ставила питання про поліпшення репертуару самодіяльних гуртків при культосвітніх закладах [11, 1926, 2 квіт., 1927, 1 берез., 1 верес.]. 15 березня 1928 р. в ній друкується стаття «Халтурі — край», де розповідається про те, як боровся під впливом статей газети культуром джутової фабрики Одеси проти ідейно та художньо слабкого репертуару фабричного клубу, за використання ним кращих зразків музичного та драматичного мистецтва. Автори показали, що це сприяло зростанню політичного і куль-

турного рівня робітників, розвитку у них високих естетичних смаків.

З початку першої п'ятирічки газета «Комуніст» посилює пропаганду кращих зразків роботи культосвітніх закладів, її взаємозв'язку з виробничим життям трудящих. У цей час розв'язання Комуністичною партією складних соціально-економічних завдань, деяке загострення класової боротьби в країні, безперервні провокації імперіалістичних держав проти СРСР посилюють значення лекційної пропаганди. «Комуніст» гнучко відзначає це явище, вказуючи, що в багатьох містах «робітники відмовляються одвідувати театральні вистави та кіно, щоб піти послухати гарну лекцію», і ставить питання про підвищення рівня лекційної пропаганди. Для цього згідно з пропозиціями газети в багатьох округах утворювалися лекторські бюро. Профспілки металістів, гірників, залізничників організували переїзні лекторські групи, що обслуговували клуби, червоні кутки, бібліотеки підприємств відповідних галузей промисловості [11, 1929, 8 січ.].

З кінця 20-х років у діяльності робітничих клубів, червоних кутків, сільбудів все ширше практикуються нові форми культурно-масової роботи, спрямованої на швидше виконання виробничих планів, а також впровадження культури в побут. Центральний орган ЦК КП(б)У підтримує цю діяльність культосвітніх закладів, пропагує їх передовий досвід. 24 лютого 1929 р. «Комуніст» висвітлює успішну роботу сільбуду села Тихонівки Херсонського округу, де уміло поєднувалися культосвітня робота з широкою політичною і виробничою пропагандою. Цей селянський будинок у період підготовки до весняної посівної кампанії 1929 р. провів кілька виробничих нарад, у роботі яких взяли участь близько 400 селян. З метою розповсюдження агротехнічних знань і ознайомлення з можливостями підвищення врожайності в умовах великого соціалістичного землеробства були організовані екскурсії селян у найближчий радгосп і місцевий колгосп. Поряд із тим в сільбуді працювали гуртки художньої самодіяльності, двічі на місяць сількори випускали тут газету, щомісячно проводилися концерти, читання лекцій і доповідей для селян.

Партійні організації орієнтували культосвітні заклади на посилення виробничої пропаганди. З 1930 р. виробниче навчання посідало все більш значне місце в роботі клубів, червоних кутків, сільбудів, бібліотек, що відповідало кинутому партією гаслові «Лицем до виробництва!». Газета пропагувала широко використовувати в установах червоні дошки, вітрини соціалістичного змагання, фотогалереї ударників, виступи агіткультбригад із злободенним матеріалом з виробничих питань, пропаганди технічних знань серед робітників.

«Комуніст» розповсюджував досвід їх організації і діяльності, бо це сприяло піднесенню технічної культури робітничого класу. Внаслідок цього, як сповіщала газета 20 березня 1932 р., лише

на Дніпрогесі в 1931 р. 87,6% робітників навчалися в різних технічних гуртках і школах.

Центральний орган ЦК КП(б)У підтримував і такі форми роботи, що набули в той час популярності, як «Техбої», «Техсуди». Досить широко тоді практикувалися в клубах громадськості «суди» над прогульниками, п'яницями, над тими, хто заважав нормальній організації праці. Так, 14 квітня 1931 р. газета друкує матеріали про те, як при допомозі бригади, посланої в Горлівку Центральним Комітетом КП(б)У для перевірки стану культурного і побутового обслуговування шахтарів, був проведений «суд» над поганою їдальнею, з активною участю робітників копалень та персоналу всіх закладів харчування району. «Суд» допоміг бригаді ЦК КП(б)У поліпшити роботу їдалень в районі, а одну з них перетворити на зразкову.

В завершальному році першої п'ятирічки партійні і профспілкові організації надавали великого значення справі охоплення політико-освітньою роботою якнайширших мас робітників, залученню їх до активної участі в діяльності клубів, червоних кутків, глибокого запровадження культури в побут. «Комуніст» широко пропагував створення так званих єдиних культпобутпланів, які вперше виникли з ініціативи шахтарів Горлівки. Вони були спрямовані на те, щоб охопити всіх робітників заходами, як політичного, так і культурного характеру, боротьбою за внесення високої соціалістичної культури в побут, а також розширення виробничої пропаганди, технічного навчання. В кінцевому результаті культпобутплан повинен був сприяти виконанню промфінплану, піднесенню виробництва. Характерним було те, що в його складанні брали участь майже всі робітники підприємств. Схематично намічені заходи місячного чи кварталного плану клубу обов'язково обговорювалися в кожній бригаді підприємства. Робітники давали свої доповнення, зміни, тобто фактично висували зустрічний культполітосвітній план [11, 1932, 22 жовт.].

23 листопада 1932 р. «Комуніст» сповіщав, що в результаті розповсюдження цього досвіду лише на Дніпробуді у складанні єдиного культпобутплану брало участь 22 тис. робітників, в Горлівці — 15 тис. Газета відзначала, що ця форма роботи культосвітніх закладів сприяла розвитку ударництва і соціалістичного змагання.

У 1926—1932 рр. партійна організація України, її центральний орган газета «Комуніст» спрямовувала діяльність культосвітніх закладів на піднесення культурно-технічного рівня трудящих, на посилення марксистсько-ленінської освіти мас, на організацію раціональних форм відпочинку та дозвілля населення. «Комуніст» вів боротьбу за розповсюдження найбільш ефективних форм культмасової роботи, за її удосконалення, виступав проти помилок та недоліків у діяльності клубів, червоних кутків, сільбудів, бібліотек. Ця діяльність сприяла новим успіхам соціалістичної культури в наступні роки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ленін В. І. Повне збір. тв., т. 45.
2. КПСС в резолюціях і рішеннях съездів, конференцій і пленумів ЦК. Т. 2. М., Политиздат, 1970. 543 с.
3. Воспоминання о В. И. Ленине. Т. 3. М., Госполитиздат, 1969. 512 с.
4. Виноградов А. П. З історії культурного будівництва на Україні в першому році першої п'ятирічки (за матеріалами Кривбасу). — У зб.: Учені записки Харківського бібліотечного інституту, вип. III, 1957.
5. Мірошник О. О. До питання науково-атеїстичної пропаганди культосвітніх установ України (1926 — 1929 рр.). — У зб.: Учені записки Харківського бібліотечного інституту, вип. V, 1960.;
Мірошник О. О. Виховання дружби народів СРСР і пролетарського інтернаціоналізму в культосвітніх установах УРСР у 1926—1929 рр. — У зб.: Культосвітня робота. X., 1964.
6. Троїцька О. Сільські бібліотеки на десяти роковини Жовтневої революції. — ж. «Освіта на Харківщині», 1928, № 4—5.
7. Константиновський М. Десять років селянських будинків. — ж. «Селянський будинок», 1930, № 13—14.
8. Козловський В. Бібліотекознавство в УРСР за період 1917—1927 років. — «Журнал бібліотекознавства та бібліографії», 1928, № 2.
9. Коган Л. Досягнення та перспективи бібліотечної справи на Україні. — У зб.: Політосвіта, зб. 6-й, X., 1927.
10. УРСР в цифрах. Стат. довідник. К., 1936. 446 с.
11. Газ. «Комуніст». Орган ЦК КП(б)У.
12. Газ. «Пролетарій». Орган ВУРПС.
13. Центральний державний архів Жовтневої революції УРСР.

Л. Л. ЗАМОРИНА

РОЛЬ КОМСОМОЛЬСЬКОЇ ПРЕСИ УКРАЇНИ В ІНТЕРНАЦІОНАЛЬНОМУ ВИХОВАННІ МОЛОДІ (1928—1932 рр.)

Комуністична партія завжди надавала і надає великого значення інтернаціональному вихованню молоді. Важливе місце у формуванні інтернаціоналістичного світогляду юнаків і дівчат належить комсомольсько-молодіжній пресі.

У роки першої п'ятирічки при обмеженому розвитку радіо та інших технічних засобів масової інформації преса відіграла особливо велику роль. Але її діяльність у справі виховання молоді в дусі пролетарського інтернаціоналізму, дружби і братерства народів у 1928—1932 рр. ще не досліджена. В історичній літературі спеціальні статті, монографії на цю тему відсутні. Наша мета — показати основні напрямки агітаційно-пропагандистської діяльності комсомольської преси на Україні в галузі інтернаціонального виховання молоді.

У досліджуваний період Комуністична партія України, керуючись вказівкою В. І. Леніна про те, що без газети неможливе «систематичне ведення принципіально витриманої і всебічної пропаганди й агітації» [1, с. 9], постійно піклувалася про розвиток преси, зокрема комсомольсько-молодіжної. У лютому 1928 р. ЦК КП(б)У прийняв постанову «Про стан періодичної преси на Україні», в якій підкреслювалося, що комсомольські газети і журнали України слабо висвітлюють політику партії в національному

питанні. Партія ставила завдання — ліквідувати цей недолік [13, ф. 7, оп. 1, од. зб. 325, арк. 20]. Виконуючи цю постанову, комісія ЦК ЛКСМУ по українізації в лютому — березні цього ж року заслухала звіти редакцій газет «Комсомолец України», «Молодий робітник» та журналів «Комсомолец-агітатор» і «Дитячий рух» про те, як на їх сторінках висвітлюються питання національно-культурного будівництва, як пропагується ленінська національна політика, і прийняла рішення про посилення їх роботи в цьому напрямку [13, ф. 7, оп. 1, од. зб. 405, арк. 4, 22, 23—27].

Робота комсомольсько-молодіжних періодичних видань, зокрема пропаганда ними інтернаціоналізму, регулярно обговорювалась на засіданнях Центрального Комітету комсомолу республіки [15, ф. 1, оп. 11, од. зб. 8, арк. 142, 145, 162; од. зб. 8а, арк. 65, 72—74], була в центрі уваги місцевих партійних і комсомольських організацій [15, ф. 17, оп. 25, од. зб. 714, арк. 122—124; од. зб. 898, арк. 129; 13, ф. 7, оп. 1, од. зб. 1566, арк. 147—148; 6, 1930, 2 квіт.].

Така увага до комсомольської преси сприяла тому, що вже в роки першої п'ятирічки вона посіла важливе місце у справі виховання молоді в дусі марксизму-ленінізму, пролетарського інтернаціоналізму.

На Україні в ті роки, крім газет, які видавалися російською та українською мовами, три молодіжні газети (органи ЦК ЛКСМУ) виходили мовами національних меншостей: єврейською — «Юнге гвардіє», німецькою — «Юнг штурм», польською — «Глос млодзежі». Їх робота весь час була в полі зору Центрального Комітету комсомолу республіки. Протягом 1928—1932 рр. 35 разів¹ на засіданнях ЦК ЛКСМУ розглядалися різні аспекти діяльності редакцій названих газет. Особливе значення надавалося систематичному висвітленню на сторінках преси питань ленінської національної політики, її здійснення в СРСР, боротьби з усіма проявами націоналізму, питань посилення інтернаціонального виховання. Так, в 1929 р., заслухавши звіт редакції газети «Юнге гвардіє», Секретаріат ЦК ЛКСМУ вказав, що газета мало показує керівну роль партії, роботу комсомольських організацій в галузі інтернаціонального виховання і зобов'язав систематично висвітлювати питання національно-культурного будівництва на Україні, інтернаціонального виховання єврейської молоді, вести боротьбу з сіонізмом [15, ф. 1, оп. 11, од. зб. 8а, арк. 124].

27 серпня 1931 р. бюро ЦК комсомолу обговорило роботу газети «Глос млодзежі». Виявилось, що газета замовчувала наявність класової боротьби всередині польської нації, не виступала проти польського націоналізму. ЦК ЛКСМУ вжив рішучих заходів для ліквідації цих недоліків [15, ф. 11, од. зб. 11, арк. 192—193].

¹ Підраховано за матеріалами: [13, ф. 7, оп. 1, од. зб. 329, арк. 38, 62; од. зб. 331, арк. 2, 9, 42, 57; од. зб. 335, арк. 23—24; од. зб. 481, арк. 176—178; од. зб. 546, арк. 208; од. зб. 558, арк. 113; од. зб. 649, арк. 187; од. зб. 732, арк. 30; 15, ф. 1, оп. 11, од. зб. 8, арк. 156—157; од. зб. 8а, арк. 24—25, 167; од. зб. 86, арк. 23, 60, 122, 138; од. зб. 10, арк. 57, 58; од. зб. 11, арк. 192—193; од. зб. 18, арк. 34, 116, 132—133; 5, 1929, 14 верес.; 1930, 13 верес.].

Протягом 1932 р. Центральний Комітет комсомолу України обстежив діяльність молодіжних національних газет республіки, зміцнив їх висококваліфікованими кадрами [15, ф. 1, оп. 11, од. зб. 18, арк. 132, 133]. Унаслідок цього поліпшилась робота газет, підвищилась їх роль в інтернаціональному вихованні молоді, зріс авторитет.

Аналіз опублікованих газетних матеріалів свідчить, що в роки першої п'ятирічки республіканські і місцеві газети України здійснювали інтернаціональне виховання молоді за такими напрямками: пропаганда марксистсько-ленінської теорії і національної політики партії; висвітлення теми дружби, співробітництва і взаємодопомоги молоді СРСР; ознайомлення юнаків і дівчат України з успіхами братніх радянських республік в галузі економіки, культури, науки; викриття контрреволюційної суті буржуазного націоналізму; зміцнення міжнародних зв'язків; класова пролетарська солідарність з передовою молоддю капіталістичних країн.

Одним з основних напрямків роботи комсомольської преси у ті роки була пропаганда марксистської теорії з національного питання. Теоретичні статті у молодіжних газетах і журналах вчили класовому підходу до національного питання, допомагали розпізнавати будь-які прояви буржуазної ідеології, виховували в душі пролетарського інтернаціоналізму.

Особливо значну виховну роботу проводили журнал «Комсомолец-агітатор» і газета «Комсомолец України». Вони систематично друкували статті, лекції, бесіди, в яких розкривались основні положення ленінської національної політики, висвітлювались практика і проведення її на Україні, принципи інтернаціоналізму та інтернаціонального виховання. Серед таких статей можна назвати «Бойовий інтернаціоналізм на варті» [10, 1929, № 4, с. 20—24]. «Національне питання за реконструктивної доби та завдання комсомолу» [10, 1931, № 9, с. 45—51; № 10, с. 38—45]. Під рубрикою «Інтернаціональна пропаганда» журнал вміщував статті, які розкривали основні положення марксистсько-ленінської теорії, рішення ВКП(б) і КП(б)У з національного питання, рекомендації щодо проведення інтернаціональної роботи в окремих організаціях [10, 1930, № 11, с. 67—71, № 15—16, с. 34—41; 1932, № 15—16, с. 33—39].

Значну роль в інтернаціональному вихованні молоді відіграв заочний курс лекцій з національного питання, який друкувався у лютому — серпні 1930 р. на сторінках газети «Комсомолец України». Програма курсу охоплювала вісім тем, які всебічно знайомили юнаків і дівчат з марксистсько-ленінською теорією національного питання і практикою розв'язання його на Україні [3]. Молодь не тільки знайомила з цими лекціями, а й всебічно обговорювала їх у гуртках і політшколах [5, 1930, 25 лют.].

Комсомольська преса регулярно публікувала матеріали про дружбу українського народу з російським та іншими народами нашої країни, розповідала про досягнення братніх республік

за роки Радянської влади, про життя молоді в них. У статтях, кореспонденціях на конкретних прикладах показувалось, що без братерської дружби трудящих нашої багатонаціональної держави, без тісного зв'язку і взаємодопомоги побудова соціалізму неможлива. Спільна ж боротьба всіх народів за подальший економічний і культурний розвиток сприяє їх зближенню, зміцнює дружбу, підвищує інтернаціоналістську свідомість.

Матеріали, що друкувалися в республіканських і окружних газетах під рубриками «Симфонія братства народів», «По Радянському Союзу», «Комсомолія республік», «СРСР на будовах», «Огляд інтернаціональної роботи», присвячувалися господарському і культурному будівництву в національних республіках, історії і сучасній діяльності комсомольських організацій, ролі і значенню братніх зв'язків і взаємодопомоги в побудові нового соціалістичного суспільства. Наприклад, у липні — вересні 1929 р. на сторінках газети «Комсомолец України» під рубрикою «Огляд інтернаціональної роботи» подавалась серія цікавих підбірок, спеціальні шпальти, окремі кореспонденції з історії життя і діяльності комсомолу Закавказьких республік, про інтернаціональні зв'язки молоді України і Закавказзя, про соціалістичне змагання і обмін досвідом комсомольської роботи [5, 1929, 6 лип., 20, 27 серп., 4, 5 верес.]. У наступні роки першої п'ятирічки газета теж широко публікувала такі матеріали [5, 1930, 22 лип., 12 жовт., 1931, 22 квіт.].

Дніпропетровська молодіжна газета «Майбутня зміна» мала постійну рубрику «Комсомолія республік», де можна було одержати широку інформацію про окремі національні загони ВЛКСМ, де пропагувався досвід роботи, наводились конкретні приклади, що свідчили про дружбу юнаків і дівчат різних національностей [6, 1929, 26 верес., 29 жовт., 12 листоп., 3 груд.].

Комсомольські газети республіки серйозну увагу приділяли статтям про взаємодопомогу, взаємну підтримку, про героїчну працю представників різних національностей на об'єктах першої п'ятирічки; широко показували діяльність комсомольських організаторів під час виконання виробничих замовлень для братніх республік. Так, газета «Молодий робітник» регулярно вміщувала матеріали, в яких ішлося про досягнення молодих трудівників, котрі за путівками комсомолу приїхали з усіх кінців нашої країни на роботу в Донбас [7, 1930, 16, 18 жовт.]. А газета «Молодий пролетар» публікувала кореспонденції, що націлювали на дострокове виконання замовлень для Урало-Кузнецького комбінату [8, 1931, 26 квіт., 7, 17 лип., 26 серп., 14, 21, 29 жовт.].

Багато місця комсомольсько-молодіжна республіканська і окружна преса відводила темам боротьби проти шовінізму та націоналізму. В 1930 р. на її сторінках широко висвітлювався судовий процес над членами націоналістичних організацій «Спілка визволення України» та «Спілка української молоді». В статтях, що їх друкували згадані вище газети й журнал, викривалася

контрреволюційна діяльність цих організацій, їх зрадницькі цілі з'ясувалися соціальні та ідейні корені націоналізму. Так, у березні — квітні 1930 р. за рішенням ЦК ЛКСМУ газета «Комсомолец України» давала добірку статей під загальною назвою «Визволителі України», в яких на конкретних фактах і прикладах показувалося справжнє обличчя націоналістичних «визволителів», котрі безсоромно зраджували і продавали інтереси українського народу іноземним імперіалістам [5, 1930, 6—9, 16, 20 берез., 9, 11, 19 квіт.]. Подібні матеріали друкувалися в журналі «Комсомолец-агітатор», в газетах «Молодий пролетар», «Майбутня зміна» [10, 1929, № 23—24, с. 23—24; 1930, № 4, с. 1—19; № 5—6, с. 1—5; 8, 1930, 28 лют., 7, 9, 12, 14, 18 берез., 2, 13, 16 квіт.; 6, 1930, 15, 18, берез.].

Комсомольська преса дбала й про зміцнення інтернаціональних зв'язків української молоді і прогресивних молодіжних організацій зарубіжних країн. Зі сторінок республіканських і окружних газет та журналів не сходили рубрики «Світовий комсомол», «За червоним кордоном», «Міжнародний зв'язок та робкорство», «Огляд інтернаціональної роботи». У статтях, вміщених під цими рубриками, йшлося про життя молоді, комсомолу за кордоном, висвітлювалася їх класова боротьба, пропагувався кращий досвід роботи, давалися практичні поради відносно того, як налагодити інтернаціональні зв'язки [5, 1930, 26, 29, 30 квіт., 4, 28, 30 трав., 4, 12, 13 черв., 3 верес., 10, 1929, № 19—20, с. 53; 1930, № 9—10, с. 62—64, № 23—24, с. 38—41; 11, 1932, № 31—32, с. 29; № 36, с. 25; 6, 1929, 23 берез., 12 верес., 19, 24 жовт., 19, 21 листоп.; 1930, 1 трав.]. Редакції республіканської комсомольсько-молодіжної преси часто відводили свої сторінки листам з-за кордону. Такі листи регулярно друкувалися в газетах «Комсомолец України», «Майбутня зміна». А газета «Робітник Кременчуччини» тільки протягом 1932 р. опублікувала 80 листів, що надійшли на адресу окружної комсомольської організації [4, с. 70].

При редакціях газет «Комсомолец України», «Молодий пролетар», «Майбутня зміна», «Молода гвардія», «Молодий робітник» працювали бюро, котрі систематично давали консультації з питань інтернаціональних зв'язків, проводили наради робкорів-міжнародників, допомагали в перекладі листів з іноземних мов, відвідували підприємства з метою перевірки і надання допомоги в налагодженні зв'язків [14, ф. 10, оп. 1, од. зб. 742, арк. 48; 5, 1930, 12 берез., 30 трав.; 8, 1930, 13 квіт.; 1931, 11 жовт.; 6, 1929, 31 жовт., 5 листоп.; 7, 1929, 5 жовт.].

Крім того, комсомольсько-молодіжні газети мали й безпосередні контакти з молодіжною пресою зарубіжних країн. Наприклад, в 1929 р. шість окружних комсомольських газет України підтримували тісні зв'язки з дванадцятьма прогресивними молодіжними газетами за кордоном [15, ф. 1, оп. 4, од. зб. 37, арк. 26] і надавали їм всебічну допомогу.

Знайомство юнаків і дівчат республіки з боротьбою і життям своїх ровесників за кордоном, порівняння їх життя і становища з життям і становищем радянської молоді викликали почуття гордості за Радянську Батьківщину, виховували в душі патріотизму та пролетарського інтернаціоналізму, підвищували класову свідомість молоді.

Отже, в роки першої п'ятирічки комсомольська преса, як палкий пропагандист ідей інтернаціоналізму, була вірним помічником партії і комсомолу у вихованні молоді України в душі дружби і братерства народів. Пильна увага комсомольських організацій до молодіжної преси допомогла підвищити її авторитет, розширити вплив на молодь. Це підтверджує і постійне збільшення тиражу. Так, коли в 1928 р. тираж комсомольських і піонерських газет становив 38 500, то в 1930 р. він досяг 369 000 примірників [12, ф. 17, оп. 26, од. зб. 31, арк. 174]. Особливо велику популярність мала газета «Комсомолец України», про що свідчать такі дані: в 1928 р. тираж газети становив 12 тис., в 1929 р. — 28 614, в 1930 р. — 72 тис., в 1931 р. — 125 тис. примірників [13, ф. 7, оп. 1, од. зб. 606, арк. 121; ф. 7, оп. 12, од. зб. 333, арк. 4; 15, ф. 1, оп. 11, од. зб. 62, арк. 132; 3, с. 38; 10, 1930, № 11, с. 59]. Комсомольсько-молодіжні газети й журнали, охоплюючи своїм впливом широкі маси молоді, невпинно пропагували ленінську національну політику, ідеї дружби народів, сприяли ідейно-політичному зростанню юнаків і дівчат, виховували їх в душі пролетарського інтернаціоналізму. Одним з яскравих проявів високої інтернаціоналістської свідомості молодого покоління республіки, в формуванні якої значна роль належить пресі, була моральна й матеріальна підтримка прогресивної закордонної молоді. Так, враховуючи тяжке становище прогресивних молодіжних організацій у Китаї і Польщі, комсомольці і молодь Радянської України в 1928 р. за допомогою численних лотерей, спеціальних вечорів, суботників і неділеньників зібрали і передали для них 23 500 карбованців [13, ф. 7, оп. 1, од. зб. 343, арк. 7], зокрема у Харкові було зібрано 10 500, у Дніпропетровську — 6 тис., Маріуполі — 1 тис., Миколаєві — 500 крб. [13, ф. 7, оп. 1, од. зб. 302, арк. 17; од. зб. 331, арк. 73]. У 1932 р. інтернаціональний внесок молоді України становив 150 тис. крб. [13, ф. 7, оп. 1, од. зб. 786, арк. 57].

Комсомольсько-молодіжна преса негайно відгукувалася на всі революційні виступи пролетаріату капіталістичних країн, різко засуджувала антинародні дії буржуазних урядів. Під її впливом юнаки і дівчата на численних мітингах, зборах виражали солідарність з боротьбою трудящих, вимагали послаблення репресій до жертв капіталістичного терору. Наприклад, у 1931—1933 рр. по всій країні прокотилася хвиля мітингів, зборів протесту, спрямованих проти засудження до страти семи негритянських юнаків із Скоттсборо (США). На Україні тільки протягом 1932 р. відбулося 620 таких зборів за участю 186 874 чол., у тому числі 36 тис. молоді [16, ф. 8265, оп. 1, од. зб. 55, арк. 57]. Унаслідок могутнього

протесту в нашій країні і прогресивних мас за кордоном смертний вирок цим юнакам було скасовано [9, 1933, № 5—6, с. 8].

Подібних прикладів можна навести багато. Всі вони свідчать про високу інтернаціоналістську свідомість радянської молоді. Значна роль у формуванні такої свідомості належить комсомольській пресі. Ось чому Комуністична партія, комсомол і в сучасних умовах пресу вважають найголовнішим засобом інтернаціонального виховання. «Партійні організації, — підкреслив Л. І. Брежнев на XXV з'їзді КПРС, — покликані здійснювати повсякденне, конкретне керівництво пресою, добиватися підвищення ідейного рівня і дієвості її виступів» [2, с. 88].

ЛІТЕРАТУРА

1. Ленін В. І. З чого почати? — Ленін В. І. Повне збір. тв., т. 5, с. 1—12.
2. Матеріали XXV з'їзду КПРС. К., Політвидав України, 1976. 274 с.
3. Голуб Ф. ЛКСМ в культурно-національному будівництві. Х., ДВУ, 1929. 60 с.
4. Изгур И. Огонь в конвертах. Киев — Одесса. 1934. 90 с.
5. Газ. «Комсомолец України».
6. Газ. «Майбутня зміна».
7. Газ. «Молодий робітник».
8. Газ. «Молодий пролетар».
9. Ж. «Интернациональный маяк».
10. Ж. «Комсомолец-агитатор».
11. Ж. «Студент революції».
12. Центральний партійний архів Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС.
13. Партійний архів Інституту історії партії ЦК Компартії України.
14. Партійний архів Дніпропетровського обкому Компартії України.
15. Центральний архів ВЛКСМ.
16. Центральний державний архів Жовтневої революції СРСР.

В. П. ВІДЄНІН, М. Т. ДАНИЛЕНКО

РОБОТА ПАРТІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ УКРАЇНИ ПО ПОСИЛЕННЮ РОЛІ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ І ПРОПАГАНДИ В АТЕЇСТИЧНОМУ ВИХОВАННІ НАСЕЛЕННЯ (1954—1961 рр.)

Важливу роль у формуванні науково-матеріалістичного світогляду і в подоланні релігійних пережитків серед населення мають такі засоби масової інформації і пропаганди як преса, радіо і телебачення. Серед інших засобів атеїстичної пропаганди вони відзначаються масовішим і емоційнішим впливом та великою проникливістю.

Розробляючи систему науково-атеїстичного виховання, В. І. Ленін особливо підкреслював велику роль літератури, преси, радіо в боротьбі з релігійною ідеологією, вказував на необхідність учитись у французьких та інших просвітителів мистецтву використову-